

VADERNA GÁBOR

A bárdköltészet lehetőségei

Berzsenyi Dániel 1803-as költeményei

Berzsenyi Dániel költői indulásának homálya

Berzsenyi Dániel költői indulásáról két forrásunk van: a Kazinczy Ferenc levelezésében megjelent dokumentumok, illetve a költő barátjának, Kis Jánosnak visszaemlékezései. Kezdjük az utóbbival: erről azt érdemes tudni, hogy bő negyven év távlatából emlékezik vissza benne az egykori dömölki lelkész, aki Berzsenyi közeli szomszédjaként, annak sőmjéni éveiben vált a költő egyik legközvetlenebb barátjává. Ezt az időbeli távolságot azért is érdemes hangsúlyozni, mivel Kis szövege már a formálódó Berzsenyi-kultuszhoz is hozzá kíván szólni, amikor barátját szerepelteti. Az életírás első kötetében Kis szomszédainak lajstromában találkozunk vele: „Ámbár csaknem egy egész napot töltöttem velem, még sem vetetett legkevesebbet is észre, hogy benne tudomány vagy éppen lángész lakik. De ezt utóbb is, mikor ötet bővebben megismertem, mindenkor a' lehetőségig el szokta rejteni.”¹ Az elrejtőzés és a lángész látszólagos ellentmondása majd a második kötetben rendeződik el újra, amikor Berzsenyi felfedezésének történetére fordul rá az elbeszélő. Íme az egyik vonatkozó passzus:

Berzsenyi Dániel akkor, mikor én Nemes-Dömölkre kerültem, felesége jószágán, Sőmjénben lakott, melly oda csak egy kis félórányira fekszik. Vele, mint egyik előkelő hallgatómmal, 's utóbb komámmal, de különben is a' természet jó lelkületű, 's józan eszű fiával, nálam is 's még többször nála 's közbirtokos Káldy Pálnál, egy jó kedvű, élénk eszű 's olvasni szerető férjfinál, gyakran társalkodtam. Több izben történt, hogy hozzámenésemkor ötet az asztalnál dolgozva, 's papirosok mellett találtam, mellyeket belépésemkor az asztalfiókba hidort, úgy azonban, hogy apró nyiredékek maradtak kívül. Midőn ez másodszer, vagy harmadszor történt, 's a' nyiredékeken verstoredékecskéket találtam, azt mondtam neki nyájasan, hogy valamely különös léleknek kell nála látogatásokat tenni, 's kérdém tőle enyelegve, hogy talán versirással mulatja magát[,] Ő erre határozottan semmit sem felelt, 's a' beszélgetést tüstént más tárgyra fordítá. Utóbb egykor, midőn ismét írásnál találván versirást gyanítottam 's gyanításomat jelentettem, azt mondotta, hogy igen is néha tréfából efféle bolondsággal mulatja magát; de még ekkor verseiből semmit sem mutatott; hanem későbbben hozzám jövén, költészeiből néhány darabot, 's

* A szerző az ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének adjunktusa. A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült.

1 Kis János Superintendens' *Emlékezései életéből: Első közlemény. Nevendékségét, professzorságát és predikátorságát tárgyazó emlékezések*, Sopron, Özvegy Kulcsárné, 1845, 197.

ezek között a Romlásnak indult hajdan erős magyart is elhozá, 's ilyen szókkal adá által; „már csak nyíltan megvallom komám uramnak, hogy én egy időtől fogva versirással bibelődöm, nézze által ezeket 's mondja meg, ha mehetek-e valamire.” Az olvasás annál nagyobb csudálkozást gerjesztett bennem, mennél kevesebbé vártam illyesmit tőle. A' velem közlötöket megküldém Kazinczynak, szerzőjüket pedig lelkesedve serkentém írásra. [...]

Különössége azt hozá magával, hogy az efféle könyveket, ha egyszer saját módja szerint hasznokat vette, félre veté, vagy néha el is hasogatá. Közülök egy pár az illy erőszakos elenyészéstől úgy menekedék-meg, hogy épen akkor mentem hozzá, midőn rajtok illy halálos executiót akart véghez vinni, 's közbenjárásomra ezt mondotta: vigye-el hát komám uram ha őket meg akarja tartani.²

Berzsenyi személyében a zsenialitás paradoxona jelenik meg: egy ember, aki egyfelől papírnyíredékekre verseket jegyez fel, s aki másfelől felhasogatja a könyveket.

Másik forrásunk jóval korábbról származik, s az *maga a felfedezés* volna. 1803. március 27-én jelentkezik Kis János egy levéllel Kazinczy Ferencnél (a kiadó, Váczy János filológiai apparátusát is idézve):

585.

Kis János – Kazinczynak.

N. Dömölk, Mártz. 27d. 1803.

Nagy Érdemű Barátom!

Szégyenelvén hosszas hallgatásomat 's nem látván még most is azt az alkalmas időt és órát közel, mellyben a' mint régtől fogva óhajtom, szívemet előtted hosszabb levélben kiönthetném: azonban is míg többet írhatok, közlöm veled egy ifjú Földes Úrnak 's hallgatómnak, Ber'senyi Dánielnek egy pár versét, még pedig minden változtatás nélkül, kivévén a' tudatlan Copistának gyermeki írásbéli hibáit. Ez a' szép reménységű költő nagy tisztelőd; mind eddig senki sem tudta, hogy ő verseket írt, jóllehet már szép számmal készített. Itéletedet kéri általam, 's nagy jót téssz vele 's reménylem a' litteratúrával is, ha hibáit kiméléssel 's szépségeit ditséréssel fogod felfedezni.

Dayka versit óhajtvá várom 's gyönyörködni fogok olvasásokban. Kisfaludy Sándorral, a' Himfy szerelmei írójával neve napján esmérkedtem meg. Szép kis barátságos társaságunk volt egy jó Grófnál. Téged is buzgón emlegettünk.

Kis.

[Eredetije a sz. Benedek-rend pannonhalmi könyvtárában.]³

2 Kis János Superintendens' *Emlékezései életéből: Második közlemény. Írói pályáját tárgyazó emlékezések*, Sopron, Özvegy Kulcsárné, 1846, 111–113.

3 Kis János Kazinczy Ferencnek, N. Dömölk, 1803. márc. 27. = KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, kiad. Váczy János, I–XXI. kötet, Bp., MTA, 1890–1911 (a továbbiakban: KazLev), III, 585. lev., 43–44.

Váczy ehhez ezt a jegyzetet fűzte:

Berzsenyi Dánielről, mint költőről ez az első adat irodalmunkban s annál fontosabb, mivel a Kazinczynak küldött költemények címeit is tudjuk. E költemények: *A reggel, A magyarokhoz s Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás*. A középsőnek szövege a Toldy kiadásában látható a variánsok közt. Így érthető csak Kazinczy erős felbuzdulása. L. az 588. sz. levelet.⁴

Tudjuk, hogy Berzsenyi maga nem kereste fel Kazinczyt, s Kazinczy is csak Kisen keresztül üzent (inkább Kisnek), s hogy a Berzsenyi–Kazinczy-levelezés csak évekkel később, 1808-ban fog megindulni. Az irodalomtörténet-írásban visszatérő kérdés lett, hogy miért nem keresi meg Berzsenyi Kazinczyt, aki viszonylag lelkesen nyilatkozott a költeményekről. Kazinczy így írt 1803. április 6-án:

Betegen vettem leveledet, de feléledtem, 's bajomat nem érzem többé. Ime midőn azon kesergék, hogy az a' szent tűz, melly már csak kevesek' szivében tápláltatik, közelít el-alvása felé, egy dicső lángot látok fellobbanni véletlenül. Háládatosan borúlok a' szent anyának, a' Természetnek lábaihoz, 's tisztelettel imádom bölcseségét, hogy a' történetek' fonalán olly szorosán fűzte a' segédet a' veszély mellé. Tégedet pedig, becsülhetetlen barát, örvendő köszönettel szorítlak mellyemre. Örvendj, édesem! és nem csak Literatúránknak örvendj, hanem örvendj Magadnak is. Mert ha a' Te Berzsenyid csak titokban írogatta is, és Néked vezérlésed nélkül, verseit: de ötet a' Természetten kívül bizonyosan leginkább és legközelebb a' Te példád szóllította a' Múzsák' tiszteletére. Nem azért mondom ezt, mivel ő hozzá Te élsz legközelebb; hanem azért, mert, ámbár betű szerint igaznak hiszem, hogy megküldött verseiben semmit nem adott a' magadéból: de azoknak némelly soraiba – és ez nékies fegfőbb dicsérete! – egészen Tégedet hallak zengeni. – Adja Apolló, hogy ez a' szeretetre méltó Ifjú az légyen Néked, a' mi Mathissonnak lett Salis 's Bürgernek Schlegel. Én csendes gyönyörűséggel nézem messzinnen azt a' gyönyörű hajnallatot, mellyet egünkön az a' szép Phosphorus terjeszt, 's kérem az élet' fonalán nyújtó lányokat, hogy az enyémet el ne messék, míg megláthatom déli ragyogását!

Első dolgom megolvasások után az volt, hogy Alkaikusait leírjam, és a' mai posta viszi az én Virágomnak, ki nem kevésbé érdemli mind szeretetemet, mind becsülésemet, mint az, kinél jobban senkit nem szeretek, 's becsülök – Kis. – Képzem az ő örömet. Mert én nem tudom, mit csudáljak inkább a' mi új barátunkban, a' szép, noha néhol hibás magyarságot e, vagy a' poétai bátor és harsogó ömlődözést? ezt a' jól elkészült nagy lelket 's tanulását e, vagy azt, a' mi nélkül mind ezt semminek venném, az ő szent hazafiságát? – Kérd, hogy az Ódák' útjáról el ne térjen. Az ötet egykor fő polczig vezeti; 's Literatúránk itt kíván leginkább munkás kezeket, mert Virágon kívül még nincs egy poétánk is, a' ki a' Horátz' lantjának méltóságát érzette volna. – Óhajtanám, hogy a' két Stolbergnek' verseit, 's a' Balde deák Ódáját Herdernek Terpsichoréjával, ismerje, és kezei közül ki ne tegye; de esküdjön-meg, magát a' Lant' Múzsájának szolgálatjába

4 Uo., III, 509.

avatván, hogy énekeit soha sem vesztegeti hasztalan magasztalásra 's innepek' fényesítésére. – Mondjad néki, hogy őtet szeretem.⁵

E levél alapján lehet tudni, hogy Virág Benedeknek is megküldte a kapott küldeményt,⁶ Merényi tudni véli, hogy Szentgyörgyi József is megkapta,⁷ s fennmaradt Csehy József egy válasza, melyben reagál a kapott versekre:

Az a' dicső bajnok pedig, a' hathatós Berzsényi, a' kit újon látok felhágni a' törésre lelke elragadatásában, méltó a' kit Virág szemléljen oldala mellett. Melly hangos és tömött kifejezés, melly felmagasztaló gondolatok! Azt a' magyart, a' ki ily szózatot hallott, nem fogja eltéríteni nyelve' forró szeretetétől az idegen akármi babonája. Hol leli fel azt a' mértékét, és harmoniát, azt az erőltetés nélkül való felséget? – A prosodiai hibákat ilendő lesz meg-jobbitani ugyan; holmi Duna mellyéki ejtés nem fog szakadást csinálni a' nyelvben.⁸

Mivel Virággal, Szentgyörgyivel és Csehyvel aktívan levelezett ekkoriban, feltételezhető, hogy Kazinczy a Berzsényi-verseket azoknak a partnereinek küldte meg, akiknek épp azokban a napokban amúgy is írt (s így még akár Csokonai is megkaphatta). Igen ám, de ezek a levelek elkallódtak, így a versek Kazinczytól másolt változatai is lappanganak.

Hogy miért nem vették fel a kapcsolatot? Ebben is megoszlanak a vélemények. A filológiai szempontból mindmáig legjobb Berzsényi-életrajzban Váczy János így kezdi a két „nagy lélek” találkozásának elbeszélését: „Az ekkor betegeskedő Kazinczy még jobban meg volt hatva, mint Kis János. Öröme nem ismert határt. Alighogy elolvasta Kis fentebbi sorait s Berzsényi műveit: azon betegen neki ült az írásnak, elfeledte betegségét s szinte megelevenült egész valója”.⁹ Németh László már jóval szkeptikusabb, szerinte „Kazinczynak nem volt igazi kritikai érzéke”, s ezért nem is vette észre Berzsényiben a költői tehetséget, csak ügyes versfaragót látott benne.¹⁰ Bécsy Ágnes, a legutóbbi életrajzi összefoglaló jegyzője pedig arról ír, hogy a fennmaradt adatok arra mutatnak, hogy nem rendezhető el a Berzsényi-pálya a hagyományos életrajzi narratívákban. „Berzsényinek nem volt költői indulása” – írja, majd azt fejtegeti, hogy Berzsényi csak olyan verseket mutatott, melyek „készek” voltak, s Kazinczy gesztusa is azt fejezte ki, hogy a küldemény tartalma késznek vehető.¹¹

5 Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Ér-Semlyén, 1803. ápr. 6. = *Uo.*, III, 588. lev., 47–48.

6 Bár a Kazinczyt nem különösebben kedvelő Németh László még ebben is kételkedik: NÉMETH László, *Berzsényi*, Bp., Franklin-társulat, é. n. [1937] (Kultúra és Tudomány), 57.

7 Többször is beszél erről a kritikai kiadásban, de sajnos helyet egyetlen egyszer sem ad. Lásd BERZSÉNYI Dániel *Költői művei*, s. a. r. MERÉNYI Oszkár, Bp., Akadémiai, 1979 (Berzsényi Dániel Összes Művei, 1; a továbbiakban: BDÖM I), 418, 437, 654.

8 Csehy József Kazinczy Ferencnek, Przemysl, 1803. máj. 14. = *KazLev.* III, 595. lev., 57.

9 VÁCZY János, *Berzsényi Dániel életrajza*, Bp., MTA, 1895, 72.

10 NÉMETH, *i. m.*, 57–61. Az idézet: *uo.*, 59.

11 BÉCSY Ágnes, *Berzsényi Dániel*, Bp., Korona, 2001 (Klasszikusaink), 10–11. Az idézet: *uo.*, 10.

Csakhogymelyek azok a költemények, melyekről egyáltalán szó van?

Váczy filológiai jegyzetét, melyben felsorolja a költeményeket, az utókor kételkedve fogadta. Egyrészt a költemények szövegét nem írta be kiadásába. Igaz, ha a Kazinczy-levelezés monumentális szövegtengerében egy ismert költemény fordult elő, ez amúgy is szokása volt, mivel helyet kellett megtakarítania. (Hamarosan látni fogjuk, hogy ebben a konkrét esetben ugyan tévedett, hogy nem írta be a szövegeket, de a Berzsenyifilológia ezt nem tudhatta.) Ráadásul Váczy kissé rejtelmesen fogalmaz, amikor arról ír, hogy a „címekeket tudjuk”. Hiszen ennek alapján azt sejtethetjük, hogy a szöveget nem ismerjük, nem ismerhetjük. S végül az utalás a Toldy-kiadásra, mely *A' Magyarokhoz* egy változatára vonatkozott szintén csak bonyolította a filológiai helyzetet. (Rövidesen meggyőződhetünk arról, hogy ez téves állítás volt: Toldy kiadásában egy másik változat jelent meg.)

Ráadásul a három vers azonosítása is bizonytalannak tűnhetett: *A' Magyarokhoz* óda helye biztosnak tűnt, hiszen Kis visszaemlékezése is megerősíti ezt, ám a másik kettő kérdéses lehet. Nem tudom, ki volt az első, aki e kételyt megfogalmazta, mindenestre visszatérően jelent meg a Berzsenyi pályájáról szóló összefoglalókban a fordulat, mely a versek felsorolását vezeti be: „ha hihetünk Váczy János állításának”. Jellemző, hogy a kritikai kiadásban a versek jegyzetanyaga meg sem említi, hogy esetleg ezeknek a költeményeknek létezhetett 1803-as változatuk.¹² Csetri Lajos nagyszerű könyve viszont igen sajátos megoldást választott: több mint egy oldalon keresztül bírálja Váczyt, megállapítván, hogy amit ő csinál, „mintaszerű filológiai bizonyító eljárásnak aligha merném minősíteni”,¹³ majd utalván arra, hogy a szakirodalom egy része mégis elfogadta e három vers kiemelt helyét, előre veszi *A' Magyarokhoz*-óda mellé a másik kettőt.

A megtalált kézirat

A *Berzsenyi Dániel összes munkái* kritikai kiadás munkálatai során látogattunk el Főríz Gergellyel a Pannonhalmi Főapátság Könyvtárának Kézirattárába, ahol elsősorban ismeretlen Berzsenyi-levelekre vadásztunk. Kis János leveleinek átböngészésekor derült ki, hogy Váczy János jegyzete teljesen pontos, s a levél kézírata a versekkel együtt éppen ott van ma is, ahol ő megjelölte, a három költemény épp abban a sorrendben következik, ahogyan ő megírta.¹⁴ Megdöbbenő, de Váczy Kazinczy-kiadása óta senki sem vette a fáradságot, hogy utánanézzon e nem különösebben kimerítő, ám mégiscsak pontos jegyzetnek. Sőt mi több: a mellékletek nem is „kallódhattak el” (ahogy azt oly sokan ténszerűen leírták), hiszen a levélszöveg és a versek viszonya éppen fordított, mint ahogy ez a levélkiadás alapján sejtethető volt: tizenkét nyolcadrét oldalnyi nem autográf (s nem is Kis kezétől való) versszöveg után, a papír alján maradt helyre jegyez-

12 BDÖM I, 260–273, 436–437, 653–655, 375–377, 408–410.

13 CSETRI Lajos, *Nem sokaság, hanem lélek: Berzsenyi-tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1986, 85.

14 A Pannonhalmi Főapátság Könyvtára (a továbbiakban: PFK), 10a. E. 27/1. 3. sorozat, 1. lev.

te fel Kis a maga levelét, melyet a Kazinczy-levelzésből idéztünk. Tehát voltaképpen *a levél a melléklet a versekhez*, s azért ilyen szűkszavú, mivel egyszerűen ennyi helye maradt Kisnek megjegyzést írni.

A Berzsenyi-irodalom előszeretettel olvasta össze Berzsenyi fura műveltségét, az 1810-es évek előtt meglehetősen ingadozó helyesírási gyakorlatát Kis levelének ezen megjegyzésével: „közlöm veled egy ifjú Földes Úrnak 's hallgatómnak, Ber'senyi Dánielnek egy pár versét, még pedig minden változtatás nélkül, kivéven a' tudatlan Copistának gyermeki írásbéli hibáit". Még maga Váczy is odaírta életrajzában, amikor e helyet idézte, hogy „a ki senki más, mint maga Berzsenyi”.¹⁵ Berzsenyi így vált felnevelendő gyermekké, s ez a leírás szépen összecseng Kis János 1840-es évekbeli visszaemlékezéseivel. Csakhogy Váczy ekkor már elfelejtette, hogy mit látott a kéziratban: hogy azokat valóban egy „Copista”, egy másoló írta le, s aki tényleg „gyermeki” hibákat ejtett a másolás során. Hiszen Kis keze valóban ortográfiai javításokat eszközölt legnagyobbbrészt (a hibák vagy Berzsenyitől származtak, vagy a másolótól), illetve néhány elírást is javított (s a tudatlanságra való utalás ezekre vonatkozhat). Utóbbira példa *A' Magyarokhoz*-óda szövegében, e változat 15. szakaszában, hogy az írnok nem ismerte a Gvadányi nevet, így elolvasni sem tudta, s Grádányit írt be helyette, amit Kis visszajavított; vagy *A' Nagy Lajos, és Hunyadi Mátyás* eredeti változatának 6. szakaszában szereplő „idő 's halál” mellérendelő összetételt, a másoló „idős halálnak” olvasta félre, s Kis ezt is korigálta. (Hogy a másoló nem volt annyira ügyetlen, mint ebből gondolnánk, ahhoz csak annyit ajánlanék, hogy az utóbbinak egy másik, autográf kéziratot verzióját nem kisebb filológus, mint Toldy Ferenc is félreolvasta, s ugyanehhez a furcsa képhez jutott: „idős halál”).¹⁶ Az igazsághoz azért az is hozzátartozik, hogy olyan hely is akad, ahol Kis javítja a szöveget. *A' Reggel* hetedik szakaszában a „por-kötélbe” szó helyére a „por-közelbe” szókapcsolatot iktatja – ezúttal tévesen.

Exkurzus: a Berzsenyi-szövegek kiadástörténete

A következőkben megpróbálom lehetőleg csak a legszükségesebb információkra szorítva összefoglalni Berzsenyi Dániel szövegeinek kiadástörténetét. Mivel három versünk a különböző változatokban hol felbukkant, hol nem, érdekes lehet, hogy éppen mely szövegcsoport elemeként s milyen állapotban jelent meg – már csak azért is, mert e három költemény korai kidolgozásának a felbukkanásával végre lehet valamit mondani a Berzsenyi-szövegek alakulástörténetéről, *A' Magyarokhoz* esetében pedig végre rendet lehet tenni a variánsok között.

1803 után évek teltek, s Berzsenyi ügyében ismét Kis János vette fel a kapcsolatot Kazinczyval. Kis 1808. szeptember 14-én írt Sopronból egy levelet, melyben elküldte Berzsenyinek a Kazinczyhoz szóló ódáját és a kettejükről írott költeményt, s jelezte: egy

15 VÁCZY, i. m., 72.

16 Berzsenyi BERZSENYI Dániel *Munkái*, Újra átnézett kiadás, a költő örökösei megbízásából TOLDY Ferencz által, Pest, Heckenast Gusztáv, 1864 (a továbbiakban: BERZSENYI 1864), I, 87.

egész kötetnyi kézírata van még a szerzőnek.¹⁷ Kazinczy nem sokkal később – Bécsből hazafelé tartván – Sopronban át is vette Kistól a költemények emlegetett csomóját, majd október 31-én már írt is róla Kisnek, s ezúttal nemcsak üzenetet küldött, hanem egy egész levelet csatolt az ismeretlen Berzsényinek.¹⁸ Ekkor kezdődik Berzsényi és Kazinczy irodalmi barátsága, melynek egyik folyománya lesz, hogy Kazinczy lassanként átveszi Kistól a versek kiadásának szervezését. November 12-én tehát már nála vannak a versek, s röviden értékeli is azokat Kisnek.¹⁹ Mire Berzsényi első levele megindul Széphalomra,²⁰ Kazinczy már túl van az egész köteten, sőt az időt sem vesztegeti, s átírja a verseket. Berzsényi saját kezű kötetét, melyet Kistól kapott, megtartja, s december 23-án kelt levelével Niklára tervez küldeni egy vaskos csomót, melyben a saját kezével vannak átírva a versek. E levélhez mellékel egy hibalistát is, melyben kiszemezgeti a fontosabb problémákat és eldöntendő kérdéseket, de azt nem lehet tudni, hogy amúgy mi változott a versek szövegében.²¹ (Közben karácsonykor Kis már úgy ír Kazinczynak, mint aki egyértelműnek tekinti: Kazinczy a versek kiadója, s nem ő),²² Valami baj történhetett a december 23-ai levéllel, ugyanis Kazinczy nem tudta elküldeni azt – talán a csomó volt túl nagy, s nem talált megbízható embert télen, akivel elindíthatta volna. December 27-én írja, hogy „Verseid immár jó ideje hogy készen állanak, 's várják az alkalmatosságot, melly őket Pestre vigye Szemere Pál barátomhoz”.²³

Néhány hónap telt el, s mennyi minden történt: Berzsényi saját kezével írt kötete Kistól Kazinczyhoz került, aki neki is látott a munkának. Az események ezután már jóval lassabban folytak. Berzsényi csak nagyon sokára, 1810 márciusában jutott el Pestre, ahol találkozott Szemere Pállal, Kölcsey Ferencsel és Kazinczy más ifjú híveivel.²⁴ Elkezdődik egy hosszadalmas kiadási folyamat, melynek során Berzsényi és Kazinczy mellett feltűnik a kiadást végül ténylegesen nyélbe ütő Helmeczi Mihály. Időközben metszetet kell készítteteni (Berzsényi elégedetlen a pesti művészekkel, ezért Bécsben kell lefestetnie magát), a pesti kispapok pénzt gyűjtenek a kiadás céljára stb. Sajnos rengeteg levél elveszett, s ami a legfájóbb, hogy a Kazinczy által átírt, majd Berzsényi által korrigált kéziratcsomó, mely végül az első kiadás alapja lett, szintén elkallódott (utoljára Helmeczinél járt).²⁵ Így nem ismerjük sem Kazinczy változtatásait, sem Berzsényi utólagos korrekciós munkáját, sem Helmeczi tényleges szerkesztői beavatkozásait. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában ugyanakkor fennmaradt az a Kazinczynál meglévő eredeti kézíratos anyag, melyet Kazinczy Kis-

17 Kis János Kazinczy Ferencnek, Sopron, 1808. szept. 14. = KazLev. VI, 1355. lev., 82–83.

18 Kazinczy Ferenc Berzsényi Dánielnek, Széphalom, 1808. okt. 31. = BERZSÉNYI Dániel *Levelezése*, s. a. r. FŐRISZ Gergely, Bp., EditioPrinceps, 2014 (Berzsényi Dániel Összes Munkái; a továbbiakban: BDLev), 9. lev., 16–17; Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1808. okt. 31. = KazLev. VI, 1368. lev., 109.

19 Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1808. nov. 12. = *Uo.*, VI, 1372. lev., 122–123.

20 Berzsényi Dániel Kazinczy Ferencnek, Nikla, 1808. dec. 13. = BDLev, 10. lev., 17–19.

21 Kazinczy Ferenc Berzsényi Dánielnek, Széphalom, 1808. dec. 23. = *Uo.*, 12. lev., 20–29.

22 Kis János Kazinczy Ferencnek, Sopron, 1808. dec. 24. = KazLev. VI, 1390. lev., 166.

23 Kazinczy Ferenc Berzsényi Dánielnek, Széphalom, 1808. dec. 27. = BDLev, 13. lev., 29.

24 E találkozás leírásának elemzése: VADERNA Gábor, *Egy csók és más semmi: Berzsényi Dániel 1810-es pesti kirándulása*, Holmi, 15(2004), 1217–1234.

25 A kiadástörténetről részletesen: BDÖM I, 184–202.

től vett át.²⁶ Így végső soron megvan Berzsenyi 1808-as eredeti kötete (amit Csetri Lajos – Merényi Oszkár nyomán²⁷ – „összövegnek” nevezett), illetve a végeredmény, az 1813-ban megjelenő kötet.²⁸ Ami a kettő között történt, arról csak szórványos adataink vannak, például Kazinczy már említett hibalistája vagy Berzsenyi egy-két reakciója.²⁹

Berzsenyi kötete viszonylag nagy irodalmi sikert jelentett; erről tanúskodik, hogy verseinek sorait igen gyakran idézték mottóként a legkülönbözőbb kötetekhez.³⁰ Talán ezért is volt szükséges egy második, bővített kiadás megjelentetése. 1816-ban az addigi három kötetre osztott kompozíciót Berzsenyi egy negyedik kötettel egészítette ki (mely jórészt episztolákat tartalmazott), Helmecki pedig egy hosszás előbeszédet kanyarított a nyelvújításról a kötet elé. Berzsenyi azonban addigi verseit is helytel-közzel korrigálta – a mi verseinket is érinteni fogja ez az utómunkálat.³¹

A kiadástörténet kapcsán a Berzsenyi-irodalomban három kérdést szokás felvetni.

1) Először is az alkotói módszer kérdését. Azt eddig is lehetett sejteni, hogy Berzsenyi sokáig csiszolta saját szövegeit, Csetri Lajos még azt is megkockáztatja, hogy az 1803 utáni szünet a *nonum prematur in annum* horatiusi elvének neoklasszicista szigorúan vételéből származik (tudjuk, volt ilyesmire példa a magyar irodalomban: a leghíresebb eset Rájnis Józsefé, akinek *A' Magyar Helikonra vezérlő kalaúza* már legkésőbb 1773-ben készen volt, ám csak 1781-ben jelentette meg azt).³² Hogy Berzsenyi folyamatosan alakította szövegeit, eddig két okból sejtettük: egyfelől az 1808 és 1813 közötti munka folyamatából, másfelől éppen *A' Magyarokhoz* fennmaradt szövegváltozatai mutattak fel valamiféle „munkát” (erre a regényes filológiai történetre még vissza fogunk térni). Bár az a mai napig vitatott, hogy Kazinczy keze nyoma javított vagy rontott-e szövegeken, talán ez nem is annyira fontos, ha azt vesszük, hogy Berzsenyi mégiscsak autorizálta 1813-as és 1816-os szövegkiadásait. (Nem véletlen, hogy közvetlen vagy közvetett módon a mai napig az utóbbi szokta adni a kiadások alapszövegét).³³

26 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár (a továbbiakban: MTA KIK Kt), M. Irod. Lev. 4r 44. sz. alatt található a gyűjtemény, melyhez utóbb a Berzsenyi–Kazinczy-levelezést is hozzákötötték.

27 BERZSENYI Dániel *Versei: Az 1808. évi összöveg*, kiad., bev., jegyz. MERÉNYI Oszkár, Bp., A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága, 1938 (a továbbiakban: BERZSENYI 1938).

28 BERZSENYI Dániel' *Versei*, kiadá HELMECZI Mihály, Pest, Trattner, 1813 (a továbbiakban: BERZSENYI 1813).

29 A legjelentősebb ezek közül: Szemere Pál beszámolója Berzsenyi 1810-es útjáról – lásd Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Pest, 1810. ápr. 27. = *KazLev.* VII, 1726. lev., 401, 404–405; ill. Szemere néhány hónap múlva összefoglalja Kazinczynak, hogy Berzsenyi mit javított a Pestre visszaküldött csomóban – lásd Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, h. n. [Pest], d. n. [1810. dec. 27.] = *uo.*, VIII, 1900. lev., 231–240.

30 *A' Magyarokhoz*-óda öt versszakát például e kiadványban: *Magyar Theátrumi Almanák 1814-ik Esztendőre*, Melly Új Esztendei ajándékol a' Pesti M. Theatrumi Társaság' Javára közrebotsátott, h. n., k. n., 1814, 2. Reprintje megjelent: BENKE József *Színházelméleti írásai*, jegyz., utószó, Benke József szerepkatalógusát összeáll. KERÉNYI Ferenc, Bp., Magyar Színházi Intézet, 1976 (Színház-történeti Könyvtár, 5).

31 BERZSENYI Dániel' *Versei*, kiadta egy kalausz Értekezéssel megtoldva barátja HELMECZI Mihály, Második, megbővített kiadás, Pest, Trattner János Tamás, 1816 (a továbbiakban: BERZSENYI 1816).

32 CSETRI, *i. m.*, 21. Rájnis esetéről lásd BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi, 2003⁴, 260.

33 Onder Csaba 1998-as Matúra-kiadása például az 1816-os szöveget közli, s jegyzetapparátusában

A tanult neoklasszicista költő önkorrektív gyakorlataival állt szemben a zseniként elképzelt Berzsenyi, aki pusztán ihletből teremtette verseit, s azok utólagos megdolgozása csak rontott azok szövegén (például Németh László így gondolta). Csetri Lajos volt az, aki egy huszárvágással lépett túl a problémán, amikor azt állította, hogy az 1808-as Berzsenyi valójában jobb, mint az 1813-as, ám ennek nem vagy nemcsak Kazinczy neoklasszicista felfogása az oka, hanem a költő világnézeti változása és az ebből fakadó poétikai következmények.

2) Másik kérdésként az szokott felmerülni, hogy kik avatkoztak be Berzsenyi szövegeibe és miként, mit erőszakoltak rá kiadói és mit fogadott el ő maga. E kérdéssel tulajdonképpen nyitott kapukat döngötünk, hiszen Berzsenyi 1816-ban újra kiadta verseit, s az a tény, hogy érdemben nem változtatott rajta, jelzi, hogy egyetértett annak szövegével. Persze az más kérdés, ha a költőt nem tekintjük olyan embernek, aki maga képes dönteni verseiről: nyilván ezért is értette az utókor olyan könnyen Berzsenyire Kis János 1803-as levelének azt a részletét, mely a „tudatlan Copista gyermeki hibáiról” beszélt. Hiszen a gyermek, a különc, a magába forduló zseni – mind olyan képzetek, melyek felvethetik a versek átírásának a „költői szándék”-tól független átdolgozásának kérdését. Ezekkel az elbeszélésekkel azonban van egy alapvető gond: olyan kevés információ áll a rendelkezésünkre Berzsenyi életéről, a versek születéséről, a közreműködők köréről és tanácsaik tartalmáról, hogy az ezzel kapcsolatos állítások se nem igazolhatók, se nem cáfolhatók.

3) És végül a verssorrend kérdése. Berzsenyi 1808-as kötete egy szerzői kötetkompozíciót hagyományozott ránk. Kazinczy jelentős átalakításokat javasolt (tőle származik a könyvekre osztott struktúra), majd ezt Berzsenyi tovább módosította. Így alakult ki az 1813-as kompozíció, amelynek újabb korrekciójával jött létre az 1816-os változat. Már az első posztumusz összkiadás, Döbrentei Gáboré felvetette az életrajzi kronológia lehetőségét, sőt a versek első életrajzi sorrendjét is közzétette jegyzeteiben.³⁴ Toldy Ferenc szintén kísérletet tett erre, de ő is feladta a küzdelmet,³⁵ amit majd aztán a 20. században Merényi Oszkár kiadások sorában folytat tovább, és ő lesz az, aki valamilyen tökéletesnek tekintett formára csiszolja a kronológiai rendet az 1979-ben megjelenő kritikai kiadásban.³⁶ Merényi datálásai filológiaiilag meglehetősen ingatag alapokon állnak, s olykor egészen hajmeresztő érvelésekkel is előhozakodik egy-egy költemény keltezése kapcsán. S itt az szinte a kisebbik probléma, hogy Merényi mily nagyvonalúsággal kerüli meg azt a kérdést, hogy a költő életéről jószerével semmit sem tudunk, ahhoz képest, hogy mindemellet azt is feltételezi, hogy ezek a költemények valamikor „elkészültek”. Ezért lesz aztán a kritikai kiadás talán legnagyobb módszertani problé-

ennek hitelessége mellett érvel: BERZSENYI Dániel, *Versek*, s. a. r. ONDER Csaba, Bp., RaabeKlett, 1998 (MATÚRA Klasszikusok).

34 BERZSENYI Dániel' *Összes Művei: Költelem 's folyóbeszéd*, Közrebocsátá meghagyása szerint DÖBRENTÉI Gábor, Harmad kiadás kéziratban maradt még nem ismertekkel, Buda, Magyar Királyi Egyetemi sajtóval, 1842.

35 Lásd BERZSENYI 1864.

36 E kérdésről részletesen írtam korábban: VADERNA Gábor, *Berzsenyi Dániel verseinek kiadástörténete: Egy új kritikai kiadás dilemmái*, Somogy, 2008/2, 56–66.

mája az, hogy miközben a versek sorrendje (és az alattuk közölt datálások) valamilyen gondolati fejlődéstörténetet sejtetnek, azonközben a legtöbb költeménynek 1808-ban vagy 1813-ban még/már egészen más volt a szövege, mint amit a bőven 1808 előtti datálások mutatnak.

A fenti három probléma közül leginkább az elsőt fogjuk érinteni a továbbiakban, de közvetve a másik kettőhöz is hozzászólunk. Eddig az 1808–1813–1816 soron lehetett elvezetni a költeményeket, s mostantól van három újabb versünk, ahol felírható az 1803–1808–1813–1816 sorozat is. „Verskéziratai 1808 előtti időkből – sajnos! – nincsenek” – kezdi Horváth János a filológiai helyzet ismertetését.³⁷ Ez a helyzet változott meg most, hogy – szerencsére! – előkerültek újabb kéziratok, pontosabban elveszettek hittek bukkantak elő. Így pedig lehetőségünk van arra, hogy újragondolhassunk néhányat a Berzsenyi-filológia nyitott kérdései közül.

A pannonhalmi kézirat

A továbbiakban versenként haladva fogjuk átnézni, hogy miképpen változtak meg a szövegeink, s e változásokat miként lehet értékelni. Előtte közöljük a pannonhalmi kézirat verseit. Az átírat betűhív, s jelöli Kis János javításait is. A versszakok számozása tőlem van. Fontos információ a későbbiekre nézvést, hogy a versek címet nem tartalmaztak, csak szövegük volt egymás után írva. (Amikor címmel jelöltem e verseket, tulajdonképpen magam is csaltam egy kicsit, hiszen ezeknek ekkor még nem volt címük.)

- [1.] Már keleten pirulnak az egek,
 A' virradó hajnal mosolyog,
 's a' tündöklő³⁸ aranyos fellegek.
 Közt³⁹ ragyogó fáklyája⁴⁰ lobog.
- [2.] A' patsirta hangitsálva repdez,
 Vig örömet⁴¹ zengve ki önti,⁴²
 A' kis fetske 's elefánt örvendez,⁴³
 's a' fel jövő⁴⁴ Napot kösszönti.⁴⁵
- [3.] Ujjúlt öröm⁴⁶ ujjúlt életerő
 Száll mast minden teremtésekre.

37 HORVÁTH János, *Berzsenyi és írőbarátai*, Bp., Akadémiai, 1960, 20.

38 eredetileg: tündöklő

39 eredetileg: Közt

40 eredetileg: fáklyája

41 eredetileg: örömet

42 eredetileg: önti,

43 eredetileg: örvendez

44 eredetileg: jövő

45 eredetileg: kösszönti.

46 eredetileg: öröm

Tsak az örök⁴⁷ homályba heverő.
 Bagoly siet bus rejtekekre.
 [4.] Nem mosolyog néki a' szép reggel,
 Sem az élet' harmoniája.
 Kedvesb néki a' szomorú éjjel,
 Mint az Egek ditső pompája.
 [5.] Így van minden, változhatatlan⁴⁸ rendel,⁴⁹
 Ki van szabva éltünk⁵⁰ pállája,
 Egyik rokan a' fél-Istenekkel,
 Másiknak tsak por a' hazája.
 [6.] A rab Lelkek örök⁵¹ setétségben.⁵²
 Bolyognak a' denevérekkel,
 'S nem nézhetnek a' ditső nap-fénybe.
 Örök⁵³ éjjhez szokott szemekkel.
 [7.] A' nagy Lélek önként az étherbe.
 Héjjáztátja szabad szárnyait.
 'S nem tartja itt fojtva por-közbe.⁵⁴
 Az égi tűz' nemes Lángjait.
 [8.] Nem tébolyog Góth épületeken.
 Az éjjeli vak madarakkal;
 Fellebb evez a' nagy Álpeseken.
 A' Nap felé uszó sasokkal.

[1.] Romlásra indúlt, hajdan erős, Magyar,
 Nem látod Árpád vére miként fajul,
 Nem látod a' boszszús Egeknek
 Ostorozó kezeit Hazádon!⁵⁵
 [2.] Sok századoknak vér-zivatarja-közt⁵⁶
 Rongált Budának tornyai állanak
 Ámbár ezerszer vak tüzedben,⁵⁷
 Véreidet magadat tiportad.

47 eredetileg: örök

48 eredetileg: változhatatlan (th.)

49 eredetileg: rendek.

50 eredetileg: éltünk'

51 eredetileg: örök

52 eredetileg: sötétségben.

53 eredetileg: Örök

54 eredetileg: por-kötélbe

55 eredetileg: Házádon! (th.)

56 eredetileg: vér-zivatarja-közt

57 eredetileg: tüzedben,

- [3.] Elszórja, hiddel, szám-ki-vetett ősi.⁵⁸
Erkölsöd' átka 's mastani vesznitért
Romlott fajútság, 's nem sokára.
Értz-falain viperák süvöltnek.⁵⁹
- [4.] Nem ronthatott-el tégedet, óh Magyar!
A' vad Tatár Khán⁶⁰ Xerxesi tábora
'S világot ostromló Töröknek.⁶¹
Nap-keletet leverő hatalma
- [5.] Nem vertt-le téged Zápolya öldöklő⁶²
Századja, 's Bethlen' vérbe merült kora.,
Rákótzí' vérengző haragján.
'S rettenetes tüze⁶³ közt⁶⁴ meg-álltál.
- [6.] Mert régi Erkölts, Spártai férjfi kar
Küzdött,⁶⁵ vezérelt fergetegid⁶⁶ között⁶⁷
Birkózva győztél Herculesként
Achaji kard rezegett kezében.
- [7.] Mast lassu méreg lassu halál emészt
'S Mint egy⁶⁸ kevély bükk. mellyet az
északi Szélvész le nem ront, benne termő
Férgék erős gyökerit meg-örlik.
- [8.] Bátran merül mast a' buja ifjuság
Undok bűnében 's úszva folárkodik;
Még gyenge a' Szűz már kátzéros,⁶⁹
'S gerjedező⁷⁰ tüzeit⁷¹ kínálja.
- [9.] A' férjfi, oh bűn! már ma kereskedik
Szép párja' testével; maga alkuszik
Gazdag folárral, 's gyenge társát.
Fajtalanúl teregetni hagyja.

58 eredetileg: ősi.

59 eredetileg: süvöltnek.

60 eredetileg: Khán Tatár

61 eredetileg: Töröknek.

62 eredetileg: öldöklő

63 eredetileg: tüze

64 eredetileg: közt

65 eredetileg: Küzdött

66 eredetileg: fergetegid

67 eredetileg: között

68 eredetileg: Nézd a' /'S Mint egy/ (Már az eredeti kéziratban két változat lehetett egymás mellett, majd Kis döntött.)

69 eredetileg: kátzéros,

70 eredetileg: Gerjedező

71 eredetileg: tüzeit

- [10.] Vallástalanság rút szüleményei,⁷²
Erköltstelenség 's minden utálatos
Fertelmek áradnak Hazánkra
Régi Nemes Magyarok' porára.
- [11.] Fegyverre termett szép deli ifjuság
Kard-forgatásban nem gyakoroltatik
Nem tud nyeregben, nem tud ugró
Gyors⁷³ paripán le-ragadva szökni⁷⁴
- [12.] Oh más magyar kar menyköve⁷⁵ villogott
Atilla ditső hartzai közt,⁷⁶ midőn.
A' fél világgal szembe szállott
Nemzeteket tapodó haragja.
- [13.] Más néppel ontott bajnoki vért Hazánk'
Szerzője Árpád a' Duna' partjain⁷⁷
Oh más Magyar kar verte vissza
Húnyadival Mahomet' hatalmát.
- [14.] Akkor vitéz hirt 's bajnoki érdemet.
Szerzett az ifju Pérides' utjain.
Mast imé, oh szégyen!⁷⁸ mivé lett
Módi-majom, gunyolásra méltó
- [15.] Átok reátok Harpia⁷⁹ fajzati.
Erköltseinket vesztegető fenék!
Fessen le hiv Gvádányi⁸⁰ tolla,
Nemzetemet tsufoló⁸¹ bolond korts!
- [16.] De jaj tsak így jár minden az Ég alatt!
Forgó viszontság járma alatt nyögünk⁸²
Tündér⁸³ szerentsénk változandó
Hol mosolyog, hol utálva néz ránk.

72 eredetileg: szüleményei,

73 eredetileg: Gyórs

74 eredetileg: szökni

75 eredetileg: menyköve

76 eredetileg: közt,

77 eredetileg: partjain

78 eredetileg: szegény!

79 eredetileg: Charpia'

80 eredetileg: Grádányi'

81 eredetileg: tsufoló

82 eredetileg: nyögünk

83 eredetileg: Tündér

- [17.] Felfogat a' nagy századok ejele
Mindent; le omlott a' hires Ilion,
'S A⁸⁴ büszke Cárthagó⁸⁵ hatalma
Mint az erős Babilon le romlott.
- [18.] Vólt olly idő már mellybe nemes Hazánk
Fénylő ditsósség poltza felett virúlt
Jön olly idő még, mellybe gyászos.
Hamvaiból gyülevész⁸⁶ kavartz kél.

- [1.] Ki vagy te, fényes Tsillag az Ó világ'.
Setét⁸⁷ ködében⁸⁸ századok' éjele.
Nyugszik te rajtad, még is égő
Artzulatod közibénk⁸⁹ sugárzik.
- [2.] Oh bölts Királyunk, Nagy Lajosunk te vagy
Ki győzhetetlen Bajnokaid között⁹⁰
Phæbust⁹¹ imádtad, 's Thrónusodra.
Phæbus⁹² örök⁹³ sugarat⁹⁴ ragyogtat.
- [3.] Ki vagy te, Bajnok, 's rettenetes Király
Gyémánt Sisakban Mennyei fény között⁹⁵
Ki ugy ragyogsz a' régiségben.
Mint az arany színü⁹⁶ hold az éjjben
- [4.] Corvin! ki ditsó Attyai' nyomdokin.
Árpád' virágzó fegyverivel vivott,
Midőn az országos Dunának,
Partjaiból Helicont idézett.
- [5.] – – Halljad szerettem Nemzetem! énekét
Buzgó Musámnak, mennyei szózatok
Zengnek körültem, 's Atilának
Lelke sugall kebelembe lángat

84 az utóbbi kettő helyett eredetileg: A' (A behúzás az utólagos betoldás miatt csúszott el.)

85 eredetileg: Chárthagó'

86 eredetileg: gyülevész

87 eredetileg: Sötét

88 eredetileg: ködében!

89 eredetileg: közibénk

90 eredetileg: között

91 eredetileg: Phœbust

92 eredetileg: Phœbus

93 eredetileg: örök

94 eredetileg: sugarát

95 eredetileg: között

96 eredetileg: színü

- [6.] A' bölts 's vitéz kar, mint az idő 's⁹⁷ halál
Mindenhatóság' fegyverivel tsatáz.
Ő néki a' bértz-bástya tsak por.
'S rósa-levél⁹⁸ Boreas' kezében.
- [7.] Két Nagy királyunk nyert koszorús⁹⁹ nevet
A' régiségben, mindenik a' szelid.
Musák' barátja, mindeniknek.
Músa' szelid keze törtt¹⁰⁰ borostyánt.
- [8.] Egy Nagy Lajos' bölts szárnya alatt Hazánk.
Rómát¹⁰¹ 's Athénát latta fel-állani
Attila roppant városában.
Márs, tudomány, hatalom virágzott.
- [9.] 's mikor ragyogtak tornyaid, oh Buda!
Felsőgesebben mint mikor a' ditső
Király 's Apolló' tisztelője.
Bölts Hunyadink¹⁰² kezein virágzá¹⁰³
- [10.] Mint hajdon a' Nagy Delius' oszlopit
's Delphius tsudáját a' Zenit¹⁰⁴ és Nadir
Bámúlta, 's a' fáradt szarándok
Ormainál iszonyodva állt-meg.
- [11.] Sok meszsi ország' Böltsői Bajnoki
Jöttek Hazánknak látni ditsőségét¹⁰⁵
's Tsudálva nézett Éropa.¹⁰⁶
Nemzeteket-leverő erőnkre.
- [12.] 's egyszerre e' Nép melyly Hunyadink alatt
A' leg kevésbé¹⁰⁷ poltza emelkedett,
A' bútaságban veszni indúlt
Két meg-utált Tseh király' kezében.
- [13.] A' tudományok nemzik az Isteni,
Böltset 's erősebb lelkü Vezéreket.
Ők nemzik a' Márs' Pallosával.
Birni tudó fejedelmi Lelket.

97 utóbbi kettő helyett eredetileg: idős

98 eredetileg: rósa-tevél

99 eredetileg: kosony [?]

100 eredetileg: törtt

101 eredetileg: Rómáts (th.)

102 eredetileg: Hunyadaik'

103 eredetileg: virágzék

104 eredetileg: zenit

105 eredetileg: ditsőségét

106 eredetileg: Éropa.

107 eredetileg: kevésbé

- [14.] A' durva Nép közt¹⁰⁸ alszik az emberi.
Leg szebb tehetség, nem születik¹⁰⁹ soha.
Socrates ottan Cicéronak
Nem szabad ott nemesen buzogni.
- [15.] Cátó temérdek lelke le-görbed¹¹⁰ ott,
Brutus' halálát néma homály fedi.
Nints ösztön¹¹¹ a' virtusra, romlott.
Kortsodás zavar öszve¹¹² mindent.
- [16.] Hazám! ha ditső hajdani fényedet.
Ohajtod Árpád 's Attila Napjait.
A' bölts Minervát áldozattal.
És örökös¹¹³ koszorúkkal ébreszd.¹¹⁴

A' Reggel

A három vers közül ennek a szövegéhez ragaszkodik a leginkább Berzsenyi. Az 1803-as változat szinte teljesen ugyanaz, mint az 1808-as és az 1813-as. Íme a szövegek (a korábbi változattól való jelentősebb eltéréseket félkövérrel emeltem ki, miként az eredetiben Kis feltételezhető beavatkozását is; nem jelöltem a nyelvjárási és ortográfiai változatokat):

	Pannonhalma (1803) ¹¹⁵	MTA KIK (1808) ¹¹⁶ A Reggel.	Első kiadás (1813) ¹¹⁷ A' Reggel.
1.	Már keleten pirulnak az egek, A' virradó hajnal mosolyog, 's a' tündöklő aranyos fellegek. Közt ragyogó fáklája lobog.	Már keleten pirulnak az Egek A' virradó Hajnal mosolyog 's A tündöklő aranyos fellegek Közt ragyogo faklája lobog	Már keleten pirúlnak az egek, A' virradó hajnal mosolyog, 's a' tündöklő aranyos fellegek Közt ragyogó fáklája lobog.
2.	A' patsirta hangítsálva repdez, Víg örömét zengve ki önti, A' kis fetske 's elefánt örvendez, 's a' fel jövő Napot köszönti.	A' patsirta hangítsálva repdez Víg Örömét zengve ki önti A kis fetske s elefánt örvendez S a feljövő napot köszönti	A' pacsirta hangicsálva repdez, Víg örömét zengve kiönti, A' kis fecske 's elefánt örvendez, 's a' feljövő napot köszönti.

108 eredetileg: közt

109 eredetileg: születik

110 eredetileg: le-görbed

111 eredetileg: ösztön

112 eredetileg: öszve

113 eredetileg: örökös

114 eredetileg: ébreszd.

115 PFK, 10a. E. 27/1. 3. sorozat, 1. lev., 1r–v.

116 MTA KIK Kt, M. Irod. Lev. 4r 44. sz., 136r–v.

117 BERZSENYI 1813, 130–131.

	Pannonhalma (1803)	MTA KIK (1808) A Reggel.	Első kiadás (1813) A' Reggel.
3.	Ujjúlt öröm ujjúlt életerő Száll mast minden teremtesekre. Tsak az örök homályba heverő. Bagoly siet bus rejtekekre.	Ujjult öröm ujjult élet erő Száll mast minden teremtényekre Tsak az örök homályba heverő Bagoly siet bus rejtekekre	Újúlt öröm, újúlt életerő Száll most minden teremtényekre: Csak az örök homályban heverő Bagoly siet bus rejtekekre.
4.	Nem mosolyog néki a' szép reggel, Sem az élet' harmoniája. Kedvesb néki a' szomorú éjjel, Mint az Egek ditső pompája.	Nem mosolyog néki a' szép reggel Sem az élet harmoniája Kedvesb néki a' szomorú éjjel Mint az egek ditső pompája.	Nem mosolyog néki a' szép reggel, Sem az élet' harmoniája: Kedvesb néki a' szomorú éjjel Mint az egek' dicső pompája.
5.	Igy van minden, változhatatlan rendel, Ki van szabva éltünk' pállája, Egyik rokan a' fél-Istennel, Másiknak tsak por a' hazája.	Igy van minden változhatlan rendel. Kivan szabva eltünk pállája Egyik rokon a' félistenekkel Másiknak tsak por a' hazája	Így van minden! változhatlan renddel Ki van szabva éltünk' pályája; Egyik rokon a' félistenekkel: A' másiknak por a' hazája.
6.	A rab Lelkek örök setétségben. Bolyognak a' denevérekkel, 's nem nézhetnek a' ditső nap- fénybe. Örök éjhez szokott szemekkel.	A' rablekkek örök sötétségben Bolyongnak a' denevérekkel Nem nézhetnek a' ditső nap- fényben Örök éjhez szokott szemekkel.	A' rablekkek örök setétségben Bolyongnak a' denevérekkel; Nem nézhetnek a' dicső nap- fénybe Örök éjhez szokott szemekkel.
7.	A' nagy Lélek önként az étherbe. Héjjáztátja szabad szárnyait. 's nem tartja itt fojtva por-közelsébe . Az égi tűz' nemes Lángjait.	A' nagy lélek önként az etherben Héjjaztatja szabad szárnyait Nem tartja itt fojtva porkötélben Az égi tűz nemes lángjait	A' nagy lélek önként az aetherben Héjjáztatja szabad szárnyait, Nem tartja itt fojtva porkötélbe Az égi tűz' nemes lángjait.
8.	Nem tébolyog Góth épületeken. Az éjjeli vak madarakkal; Fellebb evez a' nagy Álpeseken. A' Nap felé uszó sasokkal.	Nem tebolyog goth épületeken Az éjjeli vak madarakkal Fellebb evez a' nagy Álpeseken A' nap fele uszó sasokkal.	Nem tébolyog goth épületeken Az éjjeli vak madarakkal: Feljebb evez a' nagy álpeseken A' nap felé uszó sasokkal.

Ismeretesek Kazinczy kifogásai az 1808-as változattal kapcsolatban. Előbb ennyit ír: „p. 62. lin. 3. fellegek || közt, Schnitzer.”¹¹⁸ Itt a soráthajlást kifogásolja az első szakasz 3–4. sorában. Utóbb még Szemere Pál révén is szerzünk információt arról, hogy Kazinczy mit javított ki a költeményben a következő körben: „A' *Reggel*. Nem mosolyog néki a' (bús) *szép reggel* . . . (Feljebb) *Fellebb evez a' nagy Álpeseken A' (Nap) nap felé (repülő) úszó sasokkal*.”¹¹⁹ Itt zárójelek között látjuk a Kazinczy-féle változtatásokat, melyek a Kazinczy-átiratba lehettek beírva, s Berzsenyi visszajavításait közli hozzá Szemere. A költő ugyanis e versének eredeti szövegéhez olyannyira ragaszkodott, hogy szinte egyáltalán nem fogadta el Kazinczy javaslatait: a *szép reggel* és a *nap felé úszó sasok*

118 Kazinczy Ferenc Berzsenyi Dánielnek, Széphalom, 1808. dec. 23. = BDLev, 12. lev., 28.

119 Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, h. n. [Pest], d. n. [1810. dec. 27.] = KazLev. VIII, 1900. lev., 237.

maradtak a versben. Azt nem lehet tudni, hogy ki változtatta meg az 1813-as kiadásra az ötödik versszak utolsó sorát erről: „Másiknak tsak por a' hazája” – erre: „A' másiknak por a' hazája.”

A nagy változtatás nem is ebben a fázisban történik, hanem a versek második, 1816-os kiadásában. Ennek oka szintén tudható. 1815 májusában megjelent egy kritika Petz Lipót tollából a Wiener allgemeine Literatur-Zeitungban, ahol a következő kifogást olvashatjuk:

Ausserdem trifft man auf mehrere Stellen die sehr unangenehm überraschen und das ganze Gedicht verunstalten, die mehr von dem kalten Ordner als dem fühlenden Dichter hingesetzt zu seyn scheinen zB. S. 130 das Gedicht a' Reggel:

Már keleten pirulnak az Egek
A' virradó hajnal mosolyog
's a' tündöklő aranyos fellegek
Közt ragyogó fáklyája lobog.
A' pacsirta hangicsálva repdez
Víg örömet zengve kiönti
A' kis fecske 's elefánt örvendez
's a' feljövő napot köszönti.
So röthet sich im Osten der Himmel,
Die dämmerende Morgenröthe lächelt,
Und zwischen den glänzenden Goldwolken
Flammt ihre strahlende Fackel.
Die Lerche fliegt zwitschernd herum,
Und ergiefst im Gesang ihr Entzücken,
Die kleine Schwalbe und der Elephant fruet sich
Und grüfst die aufsteigende Sonne.

Welch eine üble Figur macht nicht hier der Elephant!¹²⁰

Berzsenyi csak később tudja meg, hogy ki volt ismeretlen recenzense, s 1816. november 10-én Takácsi Horváth Jánosnak írott levelében üzen is neki: „Irja meg neki hogy azon két gáncsolt verseket: Már keleten s a t. és : Szenelője mellett s a t. megigazítottam. Mert azokat én is helytelennek éreztem.”¹²¹ Láttuk, korábban Berzsenyi ragaszkodott e verse szövegéhez, Petz kritikája, úgy tűnik, mégis elevenébe vágott. 1816-ra így módosult a szöveg első fele:

120 A szöveget Helmecci Mihály küldte el a költőnek egy levélbe másolva. Lásd Helmecci Mihály Berzsenyi Dánielnek, Pest, 1815. aug. 28. = BDLev, 209. lev., 437–438. Az eredeti megjelenési helye: [Leopold PETZ,] *Berzsenyi Daniel' Versei. Kiadá Helmecci Mihály. Pesten Trattnernál. 1813. Daniel Berzsenyi's Gedichte. Herausgegeben von Michael Helmecci. (Mit dem Brustbilde des Dichters.)*, Wiener allgemeine Literatur-Zeitung 1815, Nro. 38, 605–606.

121 Berzsenyi Dániel Takácsi Horváth Jánosnak, Nikla, 1816. nov. 10. = BDLev, 231. lev., 470. A másik említett költemény a *Barátimhoz*.

Első kiadás (1813) A Reggel.	Második kiadás (1816) ¹²² A Reggel.
Már keleten pirúlnak az egek, A' virradó hajnal mosolyog, 's a' tündöklő aranyos fellegek Közt ragyogó fáklyája lobog.	
A' pacsirta hangicsálva repdez, Víg örömet zengve kiönti, A' kis fecske 's elefánt örvendez, 's a' feljövő napot köszönti.	
	Nézd a' napnak derülő sugára Mint ébreszti a' természetet, Mint önt új bájta' virág' fodrára 's mint zendíti a' zöld ligetet.
Újult öröm, újult életerő Száll most minden teremtményekre: Csak az örök homályban heverő Bagoly siet bús rejtekekre.	Nézd új öröm 's ujult életerő Száll hegyekre száll most völgyekre, Csak az örök homályban heverő Bagoly siet bús rejtekekre.

Váczy János úgy vélte, hogy Kazinczy erre a költeményre gondolhatott, amikor Kis tanítványának nevezte Berzsenyit, majd megjegyezte: „Berzsenyinek ez egyik leggyengébb műve kétségkívül össze sem hasonlítható a másik két, Kazinczyhoz küldött művével.”¹²³ Horváth János ennél sokkal lelkesebben fogadta a költeményt:

A reggel [...] valósággal a felvilágosodás szimbolikus költeménye: nem egy valamely reggel az, hanem *a* reggel, a világosság (az ész) győzelme a sötétségen, s ennek „rabelkein”, baglyokon és denevéreken, az éjjeli „vak madarakon” – mikkel szembe a „nagy lélek” a nap – mikor „gót épületeket” említ, melyekben az éj vak madarai tébolyognak, talán a „sötét” középkort érti.¹²⁴

Csetri Lajos volt (ismét) az, aki továbblépett a triviális világosság–sötétség ellentét elemzésén (ami Váczynek kevésbé, Horváthnak jobban tetszett), s a költemény korábbi változatára (1803–1813) ügyelve értelmezte a költeményt: „A vers első fele viszont nemcsak a felvilágosodás szimbólumának tekinthető reggel, a világosság ismertetőjegyeit és kísérőjelenségeit sorolja fel, hanem – ha az Isten dicséretét kifejtetten nem tartalmazza is – a fizikoteológia divatjával kialakult leíró költői toposzok számtalan

122 BERZSENYI 1816, 128–129.

123 VÁCZY, *i. m.*, 73.

124 HORVÁTH, *i. m.*, 96; VARGHA Balázs, *Berzsenyi Dániel*, Bp., Gondolat, 1959, 29.

elemét is hordozza.¹²⁵ E világkép szerint – melyhez a *Fohászzkodás* című verset lehetne még társítani – Isten teremtményei, így a természeti elemek (állatok és egyebek) mind Isten dicsőségét hivatottak kifejezni.¹²⁶ Ehhez tehetjük hozzá a következőket: Az indító szemléleti kép (a hajnal és a vele szemben az odvába húzódó bagoly) sentenciává alakul (5. szakasz), hogy aztán a természet kettőssége (pacsirta–bagoly, világosság–sötétség) úgy értelmezze az emberi létezést, hogy a képi elemek tobzódása is megmarad (denevér–sas). Sőt e második részben szereplő két madár ellentétét kétszer is felidézi, így nemcsak a témának kapjuk meg párhuzamos kifejtéseit, de a képek is ismétlődnek. A világosság–sötétség nyitó ellentéte, mely kiegészült a kicsi–nagy ellentéttel (kis fecske és elefánt), a második részben fenn és lenn ellentétévé alakul. Csakhogy míg a kicsi és a nagy a természetet ünnepelte, addig a fenn és a lenn már képileg is hozzá tud idomulni a sötét–világos párhoz. A platonikus víziót idéző képek alapján egy olyan helyzet jelenik meg, ahol egyesek képesek lehetnek felülemelkedni, míg mások „vak madárként tébolyognak romok között”. Azt azonban nem mondja meg a vers, hogy kik emelkedhetnek felül, kik azok, akik félistenné válhatnak (Platónnál ugyebár a szerelmesek, a költők és a filozófusok voltak a szerencsések).

Amikor az 1816-os változatban az első két versszak helyett Berzsenyi egy újat alkotott, akkor a képeknek e belső dinamizmusát voltaképpen redukálta. Az új változat 2. szakaszában ezért is cseréli ki a fizikoteológiai tézismondatot („Száll most minden teremtményekre”) egy olyan képre, mely a fent és lent ellentéte irányába tolja el a versnyitányt is („Száll hegyekre száll most völgyekre”). A bagoly, aki korábban az ünneplő pacsirta, fecske és elefánt ellenpárja volt, most a fel- és leszálló „életerő” ellentéte lesz.

A kritikai kiadás Friedrich von Matthiisson hatását fedezi fel a költeményben, egész pontosan a záró sorok megfelelőjét találja meg a *Die höchste Weihe* című költeményben:

Trinkt auf hoher Alpenwinde
Mit dem Adler Heimmelsglanz.¹²⁷

Van azonban a német tájleíró lírának egy olyan hagyománya is, mely közelebb áll a Csetri által is emlegetett fizikoteológiához, s ilyenformán a vers közelebb kerülhet Barthold Heinrich Brockes (1680–1747) vagy Friedrich Gottlieb Klopstock (1724–1803) költészetéhez,¹²⁸ mint a konkrétan kimutatott Matthiisson-lírához. Ráadásul az álla-

125 CSETRI, *i. m.*, 93.

126 A *Fohászzkodás* értelmezéséhez lásd MARTINKÓ András, *Berzsenyi időszerűsége egy időszerűtlen költeménye tükrében: A Fohászzkodás körbenjárása* = M. A., *Teremtő idők*, Bp., Szépirodalmi, 1977, 55–96. A jegyzetek: 447–455; VADERNA Gábor, *Berzsenyi Dániel és a vallás: Tanulmány* (szövegközléssel) = „Az ideál mindazonáltal megőrződik”: *Tanulmányok Bécsy Ágnes tiszteletére*, szerk. HORVÁTH Kornélia, OSZTROLUCZKY Sarolta, Bp., Gondolat, 2013, 299–326.

127 BDÖM I, 409. A vers – bár megjelent a *Musen-Almanach* 1797-es évfolyamában – nemigen szerepelt Matthiisson korabeli gyűjteményes kötetében.

128 Bettina CLAUSEN, „*Sie kam mir für, wie eine Königin*”: *Zur Naturlyrik des Ratsherrn Barthold Heinrich Brockes = Hamburg im Zeitalter der Aufklärung*, szerk. Inge STEPHAN, Hans-Gerd WINTER, Berlin–Hamburg, Dietrich Reimer-Verlag, 1989, 161–184; Carsten ZELLE, *Das Erhabene in der deutschen Frühaufklärung: Zum Einfluß der englischen Physikotheologie auf Barthold Heinrich Brockes’* *Irdisches*

tok képe is távolabbra mutathat, amennyiben használatuk egy olyan antropológiához kapcsolható, ahol a tiszta etikai tartalmakat a szenvedélyek megzavarják, s a letisztulás, tiszta gondolkodás eszközeként állatok szerepeltetése adódik. A jellemek körülményes körülírásának megtakarítása, a természet mindennapi folyásába illeszkedés (semmiképpen sem csoda révén) ebbe az irányba halad: nem a végletekkel is jelezhető teljesség lesz fontos, hanem az egy-egy élőlényben testet öltő alapvető tulajdonságok.¹²⁹

S végezetül Csetri arra is magyarázatot keres: vajon miért épp ezt a versét küldte el Berzsenyi Kazinczynak? Véleménye szerint azért, mivel három műfajt szeretett volna felmutatni (a fenséges ódát, a heroikus ódát és a fentebb dalt), s e hármát az a költői szerep köti össze, mely „a »musarum sacerdos«, a római ódák kultikus-fenséges költőjének utódjaként mutatják be Berzsenyit legigazibb s egyben legelőször feltámadt hajlamaiban”.¹³⁰ Mindez azt jelenti, hogy a fentebb dalban a felülemelkedés lesz a számára fontos, miként az 1803-as gyűjtemény másik két versében a bárdköltői szerepmodellből ez szintén következik.

A' Magyarokhoz – a szövegekről

Berzsenyi egyik legtöbbet idézett és elemzett verse *A' Magyarokhoz* című óda, mely – joggal mondhatjuk – a magyar bárdköltészeti tradíció 19. század eleji szakaszának legfontosabb költeménye. Amilyen fontos volt e vers már a kortársak, hát még az utókor számára, olyannyira bizonytalan volt a filológiája. Eddig négy változatot ismertünk: 1) az 1808-as kézirat változatát;¹³¹ 2) az 1813-as kötetbeli verset;¹³² 3) az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Quart. Hung. 1310. szám alatt, egy kolligátumban található variánsát¹³³ 4) és az ún. „győri változatot”.¹³⁴

Mit tudott ezekről eddig a Berzsenyi-filológia?

Az OSZK-beli változat mindenképpen régebbinek tűnt, mint a korábbi variánsok, s egy idő után – hiába, hogy e változatnak csak *terminus ante quem*je volt ismert (1808) – egyre korábbi időpontok irányába tolódott el ennek datálása. A kézirat a Révai Miklóstól Horvát Istvánhoz, majd onnan a nemzeti könyvtárba kerülő gyűjteményes anyagban maradt ránk. Ismeretlen kéztől való, de Merényi Oszkár helyesírási és stílárís érvek alapján arra a következtetésre jutott, hogy ez a másolat közvetlenül Berzsenyi kéziratáról készült.¹³⁵ Ebben a kolligátumban amúgy 1794 és 1803 közötti iratok talál-

Vergnügen in Gott, Arcadia 25.3 (Januar 1990), 225–240.

129 Lásd ennek teoretikus megalapozásához: Gotthold Ephraim LESSING, *Értekezések a meséről*, ford. KÁRPÁTHY Csilla = G. E. L. *Válogatott írásai*, vál., utószó BALÁZS István, Bp., Gondolat, 1982, 35–98.

130 CSETRI, *i. m.*, 97.

131 MTA KIK Kt, M. Irod. Lev. 4r 44. sz., 113r–115r.

132 BERZSENYI 1813, 58–60.

133 Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Hung. 1310, 64ar–64bv. Első közlése: HÁHN Adolf, *Berzsenyi első ódája*, Aradi Közlöny, 1886. ápr. 25., Melléklet, 2.

134 Erről eddig úgy tudtuk – Merényi nyomán –, hogy a II. világháborúban megsemmisült. Lásd BDÖM I, 436.

135 *Uo.*, 260.

hatók, bár ettől még ezek előtti és ezek utáni kéziratok is ide keveredhettek – hiszen azt sem tudjuk, hogy mikor rakták össze az anyagot. Mindenesetre, mivelhogy a kéziratok itt jóval korábbiak, mint 1808, a Berzsenyi-kutatók merész datálásokra ragadtatták magukat – Merényi Oszkár például így: „Ilyen címmel található az egyetlen megmaradt másolat *A magyarokhoz* 1796-os eredeti fogalmazványai közül.”¹³⁶ Érdemes megfigyelni ahogy a sejtés ténnyé szilárdul: itt már a dátumhoz kétség sem férhet, sőt az „eredeti fogalmazványokról” is tudni vélünk.

Ráadásul a kéziratnak címe is van:

Berzsenyi I. ódája
Kesergés

Talán e címadásból szűrte le azt a további következtetést Merényi, hogy ez Berzsenyinek az első verse lehetett (hiszen oda is van írva fölé), s ennek megfelelően kötetének első helyére illesztette azt.¹³⁷ Ilyenformán kitüntetett helyre került e változat, mint amely bizonyos értelemben megelőzi a későbbi költeményeket, s amely felmutatja egy nagy költői pályának hirtelen, semmiből való felemelkedését. (E gesztus – mondanom sem kell – filológiai támasztékot adott a zseniesztétikák alapján történő értelmezéshez.) Ráadásul e korai datálás illetl ahhoz az eljáráshoz is, mely egyenes kapcsolatot feltételezett a versek írásakor fennálló történelmi helyzet és a vers megírása között. Már 1877-ben szólt arról Ponori Thewrewk Emil, hogy Berzsenyi vajon mire föl hordozta magában e nagy elkeseredést:

„A magyarokhoz” czimzett hires ódájának elhelyezése: mi lelhetette a költőt, kérdezzük, hogy, a ki előtte álló ódáknban nemzeti bizodalommal és örömmel van eltelve, itt a nemzeti sülyedés által van eltelve, s majd a következökben, minden külső esemény, vagy a költő kebelében szükségkép véghez ment változás tudva lévő motívuma nélkül, egyszerre ismét lelkesedve tekint a jövendőbe?¹³⁸

Merényi megoldása azért volt tökéletes, mert erre is megoldást kínált. Amellett érvelt, hogy ezeket az ódákat Berzsenyi eltérő időben, ihletének különböző indítatásai alatt írta.

Abból, hogy eddig némileg szarkasztikusan ismertettem az „eredményeket”, nyilván már sejthető: amit a Berzsenyi-szakirodalom e vers filológiájáról eddig összehozott, nagyobb részét tévedés volt. Most, hogy előkerült a pannonhalmi kézirat, egészen más következtetések vonhatók le. Az első és legfontosabb ezek közül: az OSZK-változat és a pannonhalmi kézirat – egy-két kisebb helyesírási eltérést nem számítva – szó szerint megegyezik egymással. Ebből pedig az is következik, hogy az eddig 1796/7-

136 *Uo.*

137 Hogy *A Magyarokhoz* volna Berzsenyi „első ódája”, annak már az OSZK-kézirat ismerete előtt is volt hagyománya. Lásd például KÖRÖSY László, *Berzsenyi életrajza*, Figyelő, 5(1878), 291.

138 PONORI THEWREWK Emil, *Mikor írta Berzsenyi ezt az ódáját?*, EPhK, 1(1877), 188.

re datált szöveg – teljes bizonyossággal kijelenthető – 1803-as szövegállapotot mutat. (Hogy mikor kezdte írni a verset, az más kérdés – olyan, amelyre nem fogunk tudni válaszolni.) Ebből következően kártyavárként omlanak össze az eddigi érvek. Az „I. ódája” az alcímbeben ugyanis így új értelmet nyert: közel sem arról van szó, hogy ez volt a költő első verse, hanem a Kazinczynak küldött csomagban a két óda közül ez volt az első. A pannonhalmi gyűjtemény ugyebár nem tartalmazott címekeket, s ezért aztán valaki, aki ezt a szöveget másolta (esetleg maga Kazinczy?), címmel is ellátta (a cím tehát nem is a költőtől van), s megszámozta őket, hogy jobban elkülöníthetők legyenek. Ez azt is mutatja, hogy a három verset – legalábbis a két ódát – egyszerre másolták át, csak a többinek a kéziratlapjai elkallódtak. S azt is érdemes kiemelni, hogy ennek alapján úgy tűnik: Kazinczy tényleg továbbította barátainak a költeményeket, akik ráadásul tovább is másolták azt. Az OSZK-kéziratot másoló kéz nem Kazinczyé, viszont a kézirat csak tőle eredhet, így feltételezhetünk egy közbenső másolatot. (Ennyit arról, hogy az OSZK-kézirat egy Berzsényi-kéziratról lett volna másolva: hiszen már Kazinczy sem közvetlenül másolta a Berzsényi-kéziratról Kis által átíratott kéziratot.) Úgy tűnik tehát, hogy Berzsényi már 1803-ban belépett az irodalmi nyilvánosságba – még ha e nyilvánosság viszonylag szűk körű lehetett is. (Persze – Merényi tévedései után legyünk óvatosak – az is lehetséges, hogy valaki közvetlenül Berzsényitől másolta a kéziratot.)

A következő változatunk az 1808-as szöveg, amelyben Berzsényi már némiképp módosított az eredetin, majd jön az 1813-as, végsőnek tekinthető változat. Íme, együtt e három (a változásokat kiemelem félkövérrel, kivéve ott, ahol egész versszakos betoldás történt; az akadémiai változat textológiai jegyzeteit – egyetlen releváns helyet nem számítva – nem közlöm):

Pannonhalma (1803) ¹³⁹	MTA KIK (1808) ¹⁴⁰ A' Magyarokhoz	Első kiadás (1813) ¹⁴¹ A' Magyarokhoz.
	Delicta Majorum immeritus lues Romane! – – –	
[1.] Romlásra indúlt, hajdan erős, Magyar, Nem látod Árpád vére miként fajul, Nem látod a' bosszús Egeknek Ostorozó kezeit Hazádon!	[1.] Romlásra indult hajdan erős Magyar! Nem látod Árpád Vére miként fajul? Nem látod a' bosszús Egeknek Ostorait nyomorult Hazádon?	[1.] Romlásnak indúlt hajdan erős Magyar! Nem látod Árpád' vére miként fajúl? Nem látod a' bosszús egeknek Ostorait nyomorúlt hazádon?
[2.] Sok századoknak vér-zivatarja-közt Rongált Budának tornyai állanak Ámbár ezerszer vak tüzedben, Vériedet magadat tiportad.	[2.] Nyoltz századoknak vérzivarja közt Rongált Budának tornyai allanak, Ámbár ezerszer vak tüzedben Vériedet, magadat tiportad.	[2.] Nyoltz századoknak vérzivarja közt Rongált Budának tornyai állanak, Ámbár ezerszer vak tüzedben Vériedet, magadat tiportad:

139 PFK, 10a. E. 27/1. 3. sorozat, 1. lev., 2r–4r.

140 MTA KIK Kt, M. Irod. Lev. 4r 44. sz., 113r–115r.

141 BERZSENYI 1813, 58–60.

Pannonhalma (1803)	MTA KIK (1808) A' Magyarokhoz	Első kiadás (1813) A' Magyarokhoz.
[3.] Elszórja, hiddel, szám-ki-vetett ősi. Erköltösöd' átka 's mastani vesznitért Romlott fajúltság, 's nem sokára. Értz-falain viperák süvöltnek.	[3.] El szórja hiddel mastani veszni tért Erköltsed; undok vípera fajzatok Dúlják fel e' várt melly sok ádáz Ostromokat mosolyogva nézett.	[3.] Elszórja hidd el mostani veszni tért Erkölcösöd; undok vípera fajzatok Dúlják fel e' várt, melly sok ádáz Ostromokat mosolyogva nézett.
[4.] Nem ronthatott-el tégedet, óh Magyar! A' vad Tatár Khán' Xerxesi tábora 's világot ostromló Töröknek. Nap-keletet leverő hatalma	[4.] Nem ronthatott el tégedet oh Magyar! A' vad Tatár Chán Xerxesi tábora 's Világot ostromló Töröknek Napkeletet le verő hatalma.	[4.] Nem ronthatott el tégedet egykoron A' vad Tatár Chán' Xerxesi tábora 's világot-ostromló Töröknek Napkeletet leverő hatalma:
[5.] Nem vertt-le téged Zápolya öldöklő Századja, 's Bethlen' vérbe mérült kora, Rákótzí' vérengző haragján. 's rettenetes tüze közt meg-álltál.	[5.] Nem fojthatott meg Zápolya öldöklő Századja, 's titkos gyilkosaid keze A' szent rokon vérbe ferosztó Viszszavonás tüze közt meg álltal	[5.] Nem fojthatott meg Zápolya' öldöklő Századja 's titkos gyilkosaid' keze: A' szent rokonvérbe feresztő Visszavonás' tüze közt megálltál;
[6.] Mert régi Erkölt, Spártai férjfi kar Küzdött, vezérelt fergetegid között Birkózva győztél Herculesként Achaji kard rezegett kezdedben.	[6.] Mert régi Erkölt Spartai ferjfi kar Küzdött vezérelt fergetegid között Birkózva győztel s Herculesként Értz buzogány rezegett kezdedben.	[6.] Mert régi erkölcs 's Spártai férjfi kar Küzdött 's vezérelt fergetegid között; Birkózva győztél, 's Herculesként Ércz-buzogány rezegett kezdedben.
[7.] Mast lassu méreg lassu halál emészt 's Mint egy kevély bükk. mellyet az északi Szélvész le nem ront, benne termő Férgek erős gyökerit meg-örlik.	[7.] Most lassu méreg lassu halál emészt. Mint ¹⁴² a' kevély Tölgy mellyet az északi Szélvész le nem dönt, benne termő Férgek erős gyökerit meg örlik,	[7.] Most lassu méreg, lassu halál emészt. Nézd, a' kevély tölgy, mellyet az éjszaki Szélvész le nem dönt, benne termő Férgek erős gyökerit megörlik,
[8.] Bátran merül mast a' buja ifjuság Undok bűnében 's úszva folárkodik; Még gyenge a' Szűz már katzéros, 's gerjedező tüzeit kínálja.		
[9.] A' férjfi, oh bűn! már ma kereskedik Szép párja' testével; maga alkuszik Gazdag folárral, 's gyenge társát. Fajtalanul teregetni hagyja.		
	[8.] S egy gyenge széltől földre terítettik; Így minden Ország' támasza talpköve A' tiszta Erkölt melly ha meg vesz Róma le dül s rab igába görbed.	[8.] 's egy gyenge széltől földre terítettik! Így minden ország' támasza, talpköve A' tiszta erkölcs, melly ha megvész: Róma ledül 's rabigába görbed.
[10.] Vallástalanság rút szüleményei, Erköltstelenség 's minden utálatos Fertelmek áradnak Hazánkra Régi Nemes Magyarok' porára.	[9.] Vallástalanság rút szüleményei Erköltstelenség minden utálatos Förtelmek áradnak Hazánkra Régi nemes Magyarok porára.	
[11.] Fegyverre temett szép deli ifjuság Kard-forgatásban nem gyakoroltatik Nem tud nyeregben, nem tud ugró Gyors paripán le-ragadva szökni	[10.] Fegyverre temett szep deli ifjuság Kardforgatásban nem gyakoroltatik Nem tud nyeregben, nem tud ádáz Tatosokon le ragadva szökni	

142 A kéziratban a szó mellett oda van írva a végleges változat is: Nézd

Pannonhalma (1803)	MTA KIK (1808) A' Magyarokhoz	Első kiadás (1813) A' Magyarokhoz.
		[9.] Mi a' Magyar most? – rút Sybarita váz; Letépte fényes nemzeti bélyegét, 's hazája' feldúlt védfalából Rak palotát heverő helyének;
	[11.] Eldődeinknek bajnoki köntösét 's Nyelvét meg unván rút idegent tserélt A' nemzet' ör lelkét tapodja Gyermeki báb puha szíve tárgya.	[10.] Eldődeinknek bajnoki köntösét 's nyelvét megúnván, rút idegent cserélt, A' Nemzet' örlelkét tapodja; Gyermeki báb puha szíve' tárgya. –
[12.] Oh más magyar kar menyköve villogott Attila ditső hartzai közt, midőn. A' fél világgal szembe szállott Nemzeteket tapodó haragja.	[12.] Oh más Magyar kar mennyköve villogott Attila véres hartzai közt midőn A' fél világgal szembe szállott Nemzeteket tapodó haragja.	[11.] Oh! más magyar kar' mennyköve villogott Attila véres harczi közt, midőn A' Félvilággal szembeszállott Nemzeteket tapodó haragja.
[13.] Más néppel ontott bajnoki vért Hazánk' Szerzője Árpád a' Duna' partjain Oh más Magyar kar verte vissza Húnyadival Mahomet' hatalmát.	[13.] Más néppel ontott bajnoki vért Hazánk Atlássa Árpád a Duna partjain Oh más Magyarral verte vissza Nagy Hunyadink Mahomet hatalmat.	[12.] Más néppel ontott bajnoki vért Hazánk' Szerzője Árpád a' Duna' partjain: Oh! más Magyarral verte vissza Nagy Hunyadink Mahomet' hatalmát!
[14.] Akkor vitéz hirt 's bajnoki érdemet. Szerzett az ifju Példes' utjain. Mast imé, oh szégyen! mivé lett Módi-majom, gunyolásra méltó	[14.] Akkor vitez hirt ferjfiás érdemet Szerzett az ifjú Hercules utjain Mast íme oh szegyen mivé lett Módi majom gunyolásra méltó	
[15.] Átok reátok Harpia' fajzati. Erköltseinket vesztegető fenék! Fessen le hiv Gvadányi' tolla, Nemzetemet tsufoló bolond korts!	[15.] Átok reátok harpia fajzati Erköltseinket vesztegető fenék! Fessen le hiv Gvadányi tolla Nemzetemet tsufoló bolond korts!	
[16.] De jaj tsak így jár minden az Ég alatt! Forgó viszonság járma alatt nyögünk Tündér szerentsénk változandó Hol mosolyog, hol utálva néz ránk.	[16.] De jaj! tsak így jár minden az ég alatt. Forgó viszonság' járma alatt nyögünk, Tündér szerentsénk változandó Hol mosolyog, hol utalva néz ránk	[13.] De jaj, csak így jár minden az ég alatt! Forgó viszonság' járma alatt nyögünk. Tündér szerencsénk' kénye hány vet, Játszva emel 's mosolyogva ver le.
[17.] Felfogat a' nagy századok ejjele Mindent; le omlott a' hires Ilion, 's A' büszke Cárthágó' hatalma Mint az erős Babilon le romlott.	[17.] Fel forgat a' nagy századok értz keze Mindent; le romlott a' hires Ilion A' büszke Chartágó hatalma Roma erős Babilon le omlott	[14.] Felfogat a' nagy századok' érczkeze Mindent; ledült már a' nemes Ilion, A' büszke Cárthágó' hatalma, Róma, 's erős Babylon leomlott.
[18.] Vólt olly idő már mellybe nemes Hazánk Fénylő ditsősség poltza felett virúlt Jón olly idő még, mellybe gyászos. Hamvaiból gyülevész kavartz kél.	[18.] Volt olly idő már mellybe nemes Hazánk A' legmagasabb poltza emelkedett, Jón olly idő mellyben el szórt ¹⁴³ Hamvaiból gyülevész kavartz kél.	

143 Egy szótaggal kevesebb van a sorban. Nyilván tollhiba történt.

Exkurzus: a győri változat ügye

Mielőtt e változatok összevetésére térnénk, érdemes még elidőzni az ún. győri változatnál. Ezt a szöveget Lám Frigyes találta a győri bencés gimnáziumban, amikor régi drámai emlékek után kutatott, s az ő révén került Gálos Rezsőhöz, aki egy nehezen követhető átíratot közölt róla az Irodalomtörténeti Közleményekben 1926-ban.¹⁴⁴ Ezek után Merényi Oszkár kérte fel a gimnázium akkori igazgatóját, Lovas Elemért, hogy küldje el neki a verset, ám Lovas csak egy átíratot küldött, amit Merényi meg is jelentetett modernizált helyesírással.¹⁴⁵ A kéziratot Merényi a második világháború után már hiába kereste, s ebből arra a következtetésre jutott, hogy annak meg kellett semmisülni.

Mi az, amit eddig tudni lehetett e kézitról?

Gálos – az egyetlen, aki látta is a kéziratot – azt állította, hogy későbbi, 19. századi másolat lehet. A szöveg maga ugyanakkor zavarba ejtő volt, hiszen bizonyos vonásai az OSZK-változathoz álltak közel, más tekintetben viszont az 1813-as verzióra mutattak. Gálos azt is elárulta, hogy valaki néhány szakaszhoz odaírta, hogy „Kazinczyé”, ami azt mutatta, hogy valaki utólag megpróbálta rekonstruálni Kazinczy keze nyomát a költemény szövegén.

Két vélemény alakult ki erről a filológiai helyzetről a szakirodalomban. Voltak, akik szerint ez egy autentikus változat. Gálos arra jut, hogy ez a változat az 1808 és 1813 közötti munka egyik fázisa lehetett,¹⁴⁶ Merényi pedig úgy vélte, hogy ez a szöveg az a bizonyos 1803-as kéziratból ered, melyet Berzsenyi Kazinczynak is elküldött Kis Jánoson keresztül. A kritikai kiadásban tehát 1803-nál szerepel, s e hely egyben visszamenőlegesen igazolja *Kesergés* datálását is.¹⁴⁷ Legutóbb Bíró Ferenc állt elő érdekes magyarázattal, aki azt feltételezte, hogy a győri csata hatására alakította a szövegét Berzsenyi, s így a győri változat 1809 és 1810 közötti munkafolyamat egyik fázisaként tételezhető.¹⁴⁸ Mások kételkedtek a „munkafázis”-hipotézisben. Előbb Szajbély Mihály jelezte kételyeit, amit aztán Csetri is átvett.¹⁴⁹ Szajbély azt feltételezte, hogy inkább egy kompilált változatról van szó. Az a tény ugyanis, hogy a kézirat jóval későbbi, mint Berzsenyi kora, s hogy valaki beírta, hogy mely versszakok kerültek be Kazinczy sugalmazására, már azt mutatják, hogy aki ezt a kéziratot írta, ismerte valamelyest a kiadások történetét, s egy kompiláció révén megpróbálta rekonstruálni Kazinczy keze nyomát. Szajbély óvatossá: elismeri, hogy ez is csak egy felvetés, s voltaképpen csak azt kívánja jelezni, hogy akkora a filológiai bizonytalanság, hogy Merényiével egyenértékű alternatív elméletek könnyedén kidolgozhatóak.

A pannonhalmi kézirat felfedezése után egy dolog biztos: Merényi 1803-as datálása téves volt. A többi kérdés eldöntésében az lehet segítségünkre, ha előkeressük magát

144 GÁLOS Rezső, *Berzsenyi „A Magyarokhoz” című ódájának kialakulása*, ItK, 36(1926), 70–75.

145 BERZSENYI 1938, 79–81.

146 GÁLOS, *i. m.*, 72.

147 BDÖM I, 440.

148 BÍRÓ Ferenc, *A nemzethál árnya a XVIII. századvég és a XIX. századelő magyar irodalmában*, Pécs, Pro Pannonia Irodalmi Alapítvány, 2012 (Thienemann-előadások, 7), 200–201.

149 SZAJBÉLY Mihály, *Berzsenyi Dániel „A Magyarokhoz” című ódájának változatai és eszmei-poétikai előzményei*, ItK, 83(1979), 371–372; CSETRI, *i. m.*, 44.

a győri változatot. Merényi azt állította, hogy az 1945-ben megsemmisült, ám mivel egyéb lappangó kéziratoknál ugyanezt írta oda, éltünk a gyanúperrel, hogy mégiscsak meglehet. Két úton indultam el a kézirat felkeresésére. Egyfelől Lovas Elemér hagyatékát néztem át, mivel adatolhatóan ő fogta utoljára kezében a kéziratot (minekutána Gálostól alig sikerült visszakönyörögni, többé nem adta ki a kezei közül). Ez a Pannonhalmán őrzött, amúgy elképesztően érdekes hagyaték azonban nem tartalmazott semmiféle nyomot. Másfelől megpróbáltam a győri bencések hajdani, nagyon gazdag múzeumi anyagának nyomába eredni. Ez az anyag a második világháború után a győri Xántus János Múzeumba (a mai Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeumba) került át – a főtér másik oldalára –, s manapság is ez az archívum őrzi azt. Felkerestem hát e múzeumot, hogy tudnak-e bármit a kézitról, ám első körben nem tudtak felvilágosítással szolgálni. Évekkel később aztán váratlanul, egy elfeledett, vegyes kéziratokat tartalmazó dobozból előkerült a kézirat (no lám, ez is ott volt, ahol lennie kellett!), s szerencsémre a muzeológusok emlékeztek korábbi kérésemre.¹⁵⁰

A kézirat valóban a 19. század második feléből származik. Fontos adalék (Gálos ezt nem mondta), hogy a kézirat másolójának keze írta oda a megjegyzést Kazinczyról. Íme, a változatok egymás mellett (mivel a másoló az 1808-as kéziratot nem ismerte, az általa másolt 1803-as és 1813-as szövegeket teszem mellé):

Pannonhalma (1803)	Első kiadás (1813) A' Magyarokhoz.	Győri kézirat (19. század második fele) A magyarokhoz
Romlásra indult, hajdan erős, Magyar, Nem látod Árpád vére miként fajul, Nem látod a' bosszús Egeknek Ostorozó kezeit Hazádon!	Romlásnak indult hajdan erős Magyar! Nem látod Árpád' vére miként fajul? Nem látod a' bosszús egeknek Ostorait nyomorult hazádon?	Romlásnak indult hajdan erős magyar, Nem látod Árpád vére miként fajul, Nem látod a bosszus Egeknek Ostorozó kezeit hazádon.
Sok századoknak vér-zivatarja-közt Rongált Budának tornyai állanak Ámbár ezerszer vak tüzedben, Vérideit magadat tiportad.	Nyoltz századoknak vérzivatarja közt Rongált Budának tornyai állanak, Ámbár ezerszer vak tüzedben Vérideit, magadat tiportad:	Sok századoknak vérzivatarja közt Rongált Budának tornyai állanak, Ámbár ezerszer vak tüzedben Vérideit, magadat tiportad:
Elszórja, hiddel, szám-ki-vetett ősi. Erkölsöd' átka 's mastani vesznitért Romlott fajultság, 's nem sokára. Értz-falain viperák süvöltnek.	Elszórja hidd el mostani veszni tért Erkölsöd; undok vípera fajzatok Dúlják fel e' várt, melly sok áház Ostromokat mosolyogva nézett.	Elszórja, hidd el, számkivetett ősi Erkölsöd átka, s mostani veszni tért Romlott fajultság, s nem sokára Ércfalain viperák süvöltnek.
Nem ronthatott-el tégedet, óh Magyar! A' vad Tatár Khán' Xerxeszi tábora 's világot ostromló Töröknek. Nap-keletet leverő hatalma	Nem ronthatott el tégedet egykoron A' vad Tatár Chán' Xerxeszi tábora 's világot-ostromló Töröknek Napkeletet leverő hatalma:	Nem ronthatott el tégedet, o magyar, A vad tatár chán xerxeszi tábora S világot ostromló töröknek Napkeletet leverő hatalma.

150 Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Helytörténeti gyűjtemény, ltsz. nélkül. Itt köszönöm meg Nemesné Matus Zsanett, Perger Gyula és Lukácsi Zoltán önzetlen segítségét.

Pannonhalma (1803)	Első kiadás (1813) A' Magyarokhoz.	Győri kézirat (19. század második fele) A magyarokhoz
Nem vertt-le téged Zápolya öldöklő Századja, 's Bethlen' vérbé merült kora, Rákótzí' vérengző haragján. 's rettenetes tüze közt meg-álltál.	Nem fojthatott meg Zápolya' öldöklő Századja 's titkos gyilkosaid' keze: A' szent rokonvérbé feresztő Visszavonás' tüze közt megálltál;	Nem vert le téged Zápolya öldöklő Századja, s Betlen vérbé merült kora, Rákóczi vérengző haragján, S rettenetes tüze közt megálltál.
Mert régi Erköls, Spártai férfi kar Küzdött, vezérelt fergetegid között Birkózva győztél Herculesként Achaji kard rezegett kezdedben.	Mert régi erkölcs 's Spártai férfi kar Küzdött 's vezérelt fergetegid között; Birkózva győztél, 's Herculesként Ércz-buzogány rezegett kezdedben.	Mert régi erkölcs, spártai férfikar Küzdött, vezérelt fergetegid között, Birkózva győztél, Herculesként Achaji kard rezegett kezdedben.
Mast lassu méreg lassu halál emészt 's Mint egy kevély bükk. mellyet az északi Szélvész le nem ront, benne termő Férgék erős gyökerit meg-örlik.	Most lassu méreg, lassu halál emészt. Nézd, a' kevély tölgy, mellyet az éjszaki Szélvész le nem dönt, benne termő Férgék erős gyökerit megörlik,	Most lassu méreg, lassu halál emészt, S mint egy kevély bükk, melyet az északi Szélvész le nem dönt, benne termő Férgék erős gyökerit megörlik,
Bátran merül mast a' buja ifjuság Undok bűnében 's úszva folárkodik; Még gyenge a' Szűz már katzéros, 's gerjedező tüzeit kínálja.		
A' férjfi, oh bűn! már ma kereskedik Szép párja' testével; maga alkuszik Gazdag folárral, 's gyenge társát. Fajtalanul teregetni hagyja.		
	's egy gyenge széltől földre terítettik! Így minden ország' támasza, talpköve A' tiszta erkölcs, mely ha megvész: Róma ledül 's rabigába görbed.	„S egy gyenge széltől földre terítettik! Így minden ország' támasza, talpköve A tiszta erkölcs, mely ha megvész: Róma ledől, s rabigába görbed.
Vallástalanság rüt szüleményei, Erköltstelenség 's minden utálatos Fertelmek áradnak Hazánkra Régi Nemes Magyarok' porára.		
Fegyverre termett szép deli ifjuság Kard-forgatásban nem gyakoroltatik Nem tud nyeregben, nem tud ugró Gyors paripán le-ragadva szökni		
	Mi a' Magyar most? – rüt Sybarita váz; Letépte fényes nemzeti bélyegét, 's hazája' feldúlt védfalából Rak palotát heverő helyének;	Mi a magyar most? Rüt sybaritaváz, Letépte fényes nemzeti bélyegét, S hazája földült védfalából Rak palotát heverő helyének.
	Eldődeinknek bajnoki köntösét 's nyelvét megúnván, rüt idegent cserélt, A' Nemzet' örlelkét tapodja; Gyermeki báb puha szíve' tárgya. –	Eldődeinknek bajnoki köntösét S nyelvét megunván, rüt idegent cserélt, A nemzet örlelkét tapodja, Gyermeki báb puha szíve tárgya.

Pannonhalma (1803)	Első kiadás (1813) A' Magyarokhoz.	Győri kézirat (19. század második fele) A magyarokhoz
		Vallástalanság rút szüleményei, Erkölcstelenség s minden utálatos Fertelmek áradnak hazánkra, Régi nemes magyarok porára. ¹⁵¹
		Fegyverre termett szép, deli ifjúság Kardforgatásban nem gyakoroltatik, Nem tud nyeregben, nem tud ugró Gyors paripán leragadva szökni.
Oh más magyar kar menyköve villogott Atilla ditső hartzai közt, midőn. A' fél világgal szembe szállott Nemzeteket tapodó haragja.	Oh! más magyar kar' mennyköve villogott Atilla véres harczi közt, midőn A' Félvilággal szembeszállott Nemzeteket tapodó haragja.	O más magyar kar mennyköve villogott Atilla dicső harcai közt, midőn A fél világgal szembeszállott Nemzeteket tapodó haragja.
Más néppel ontott bajnoki vért Hazánk' Szerzője Árpád a' Duna' partjain Oh más Magyar kar verte vissza Húnyadival Mahomet' hatalmát.	Más néppel ontott bajnoki vért Hazánk' Szerzője Árpád a' Duna' partjain: Oh! más Magyarral vertevissza Nagy Hunyadink Mahomet' hatalmát!	Más néppel ontott bajnoki vért hazánk Szerzője Árpád a Duna partjain: O más magyarral verte vissza Nagy Hunyadink Mohamet hatalmát!
Akkor vitéz hirt 's bajnokí érdemet. Szerzett az ifju Példes' utjain. Mast imé, oh szégyen! mivé lett Módi-majom, gunyolásra méltó		Akkor vitéz hirt s bajnoki érdemet Szerzett az ifju Pelides utjain; Most ime, o szégyény, mivé lett Módi majom, gunyolásra méltó.
Átok reátok Harpia' fajzati. Erköltseinket vesztegető fenék! Fessen le hív Gvadányi' tolla, Nemzetemet tsufoló bolond korts!		Átok reátok Charpia fajzati, Erkölcseinket vesztegető fenék! Fessen le hív Gvadányi tolla, Nemzetemet csúfoló bolond korcs!
De jaj tsak így jár minden az Ég alatt! Forgó viszonság járma alatt nyögünk Tündér szerentsénk változandó Hol mosolyog, hol utálva néz ránk.	De jaj, csak így jár minden az ég alatt! Forgó viszonság' járma alatt nyögünk. Tündér szerencsénk' kénye hány vet, Játszva emel 's mosolyogva ver le.	De jaj, csak így jár minden az ég alatt, Forgó viszonság járma alatt nyögünk, Tündér szerencsénk változandó, Hol mosolyog, hol utálva néz ránk.
Felforgat a' nagy századok éjele Mindent; le omlott a' híres Ilion, 's A' büszke Cárthágó' hatalma Mint az erős Babilon le romlott.	Felforgat a' nagy századok' érczeke Mindent; ledült már a' nemes Ilion, A' büszke Cárthágó' hatalma, Róma, 's erős Babylon leomlott.	Felforgat a nagy századok éjele Mindent; leromlott a híres Ilion, A büszke Carthágó hatalma, Róma, s erős Babylon leomlott.
Vólt olly idő már melybe nemes Hazánk Fénylő ditsőség poltza felett virúlt Jön olly idő még, melybe gyászos. Hamvaiból gyülevész kavartz kél.		Volt oly idő már, melybe' nemes hazánk Fénylő dicsőség polca fölött virult: Jön oly idő még, melybe' gyászos Hamvaiból gyülevész kavarc kel.

151 Az idézőjelbe zárt szakaszok mellé ezt írták: „Kazinczyé”

Ennek alapján úgy látszik, hogy Szajbély Mihály sejtése állhatott közelebb az igazsághoz.

Vannak gyengébb és erősebb hipotéziseink.

A gyengébb: feltehetően valaki hozzáférhetett a pannonhalmi kéziratához. A bencés oktatásban bevett gyakorlat volt kéziratok másoltatása, akár így is hozzáférhetett egy diák a kéziratához, de az is előfordulhat, hogy valamelyik szerzetes kezdte el másolni azt. A nyitó sornak elhíresült kezdő szavait még automatikusan javította. (Itt emlékeztetnék rá, hogy az első változatot annak idején elküldő Kis János is így nevezi meg a verset, tehát a „Romlásnak indult...” olyan hívószavak voltak, melyek erősen rögzültek az irodalmi emlékezetben.) Utána ismeretlen másolóknak menet közben rájött, hogy ez a versnek egy korai változata lehet, s rendelkezett azzal a tudással is, hogy Kazinczy módosított a költeményeken. (Ehhez elegendő volt Döbrentei Gábor 1842-es kiadását forgatnia, más bizonyíték nem kellett.) Az 1808-as kéziratot nem ismerte, de hogyan ismerte volna, hiszen az több száz kilométerre volt tőle, az Akadémia Könyvtárának Kézirattárában. (A Toldy-kiadás pedig elég mélyen elásta szövegfilológiai jegyzetek mögé a variánst.)¹⁵² Amikor odaért, ahol következnie kellett volna az 1813-as kiadás ismert versszakainak, észrevette a hiányt, és beírta a versbe egy jegyzettel.¹⁵³ Az én átiratomban azért vannak elcsúsztatva az 1803-as és a győri változatok szakaszai, mert a másoló nem ismerte az 1808-as kéziratot, s így nem tudhatta, hogy Berzsenyi e szakaszokat eredetileg máshová szúrta be. (Ez sajnos most nem látszik, mert a kezelhetőség kedvéért az 1808-as verziót nem tettem a másik három mellé.) Egy helyen botlott még meg a tolla másolás közben: az 1803-as változat 13. szakaszának utolsó két sorában automatikusan javított az 1813-as változatra. Ez tekinthető klasszikus másolási hibának is (*lectio difficilior!*), főleg egy olyan embertől, akinek fülében volt a költemény publikált változata.

Az erősebb hipotézis ez: Nem is feltétlenül szükséges nekünk a másolás regényes történetét feltalálnunk. Ez a szöveg nyilvánvalóan kompiláció, amit az 1803-as változat és az 1813-as kiadás egybedolgozásával hoztak létre. A másoló jelezte, hogy hol nyúlt bele a szövegbe, s még azt is, hogy mit gondolt azon szakaszokról. (Ezért is fontos tudnunk azt, hogy ő maga írta be ezt az amúgy téves attribúciót.)

A' Magyarokhoz – elemzési lehetőségek

A költemény a magyar irodalmi köztudat egyik legjelentősebb szövege – még ha változatai körül némi filológiai káosz bontakozott is ki. A továbbiakban nem annyira az eddigi befogadástörténet érdekel minket, mint inkább az, hogy az egyes változatok alakulása során történt-e olyan koncepcionális változás, mely újraírta volna a költőnek a bárdköltészethez vagy annak bármely kérdéséhez való viszonyát. A legtöbb elemzés ugyanis legfeljebb említés szintjén tért ki e kérdésre. A kritikai kiadás nemcsak a változatok idő-

152 BERZSENYI 1864, I, 178–179. Ugyebár Váczy a KazLev. III, 509. jegyzetében azt hitte, hogy a Toldy által megadott variáns (ami az 1808-as volt) megegyezik a pannonhalmi variánssal (ami pedig 1803-as).

153 Ez a lehetőség, ti. hogy a kései másoló „talán már a nyomtatott szövegből iktatta be másolt szövegébe” ezeket a szakaszokat, már Horváth Jánosnak is eszébe ötlött. Lásd HORVÁTH, *i. m.*, 113.

rendjét zavarta össze, de azzal, hogy a bizonytalan győri változatot főszöveggéként közölte, míg az 1808-as verziót a jegyzetek közé rejtette, nem igazán könnyítette meg az olvasó dolgát. Csetri Lajos – akinek Berzsenyi-könyve épp arról szól, hogy a korai szövegváltozatokat (az „összövegeket”) miként lehet értékelni – ugyan számot vetett a szövegek variabilitásával, de elemzése során az OSZK-változatot (melyről nem tudhatta, hogy az 1803-as szöveg másolata) egy kissé összemosta az 1808-as variánssal, s e kettőt állította szembe az 1813-ban publikált szöveggel.¹⁵⁴ Legutóbb Bíró Ferenc elemezte részletesen a költeményt, s miközben elemzése számos finom megfigyelést tartalmaz, aközben ő is az időrendbe helyezés csapdájába esik (például a győri csatának jóval nagyobb jelentőséget tulajdonít, mint amit filológiailag is alá lehetne támasztani).¹⁵⁵

A szakirodalomnak emellett van egy kimondott-kimondatlan vitája is a költemény zárlata körül, mely kérdés voltaképpen arra vezethető vissza: vajon Berzsenyi milyen mértékben látta pesszimiztán nemzete jövőjét? Ismeretes, hogy gróf Széchenyi István, amikor feleségének beszámol a versről (konkrétan az 1816-os, második kiadás szövegéről), az utolsó szakaszt nem fordítja le neki, mondván, hogy azt nyilván csak a cenzúra miatt tette oda Berzsenyi.¹⁵⁶ Horváth János érteni véli Széchenyit: szerinte is gondolati törés van itt, ugyanis a költemény „vészkialtás”, mely felhívja a magyarok figyelmét az erkölcsi pusztulásra; s ehhez nem illik az a mozzanat, mely az utolsó szakaszban a magyarság szükségszerű pusztulását vetíti előre. Horváth, bár ezt explicite nem mondja ki, e verset alapvetően elhibázott költeménynek tartja.¹⁵⁷ Seres József ennek kapcsán „groteszk ellentmondásról” beszél.¹⁵⁸ Merényi Oszkár nem látja ennyire szélsőségesnek a gondolati törést, szerinte az „oda költői logikája: közvetett figyelmeztetés, intés. Ha nem változik meg a nemzet, ha nem születik újjá, akkor oly véget ér, mint a többi nemzetek, amelyek hasonló bűnök miatt pusztultak el.”¹⁵⁹ Csetri Lajos volt az, aki e téren is egészen más irányba tapogatózott: szerinte Berzsenyi történetfilozófiai tájékozódását kell megértenünk. A következő elemeket rekonstruálta Berzsenyi gondolkodásában: a) a horatiusi mintára átvett váteszsköltői hagyomány (ezt nevezzük mi bárdköltészetnek); b) rendi nemzettudat (mely elsősorban a nemesi nemzetre korlátozódik); c) „spártai típusú plutarkhizmus” (mely a „katonai demokrácia egalitárius és puritán embereszményét hordozza”);¹⁶⁰ d) a történelem körforgásának sztoikus tana. (Most kihagyjuk Csetri elemzésének azokat az elemeit, melyek a „klasszicizmus versus romantika” el- lentétére épülő leírások ellenében érvelnek, illetve a vers stílusára vonatkozó finom megfigyeléseit.)¹⁶¹ És legutóbb Bíró Ferenc szólott hozzá a kérdéshez. Szerinte a „tündér

154 CSETRI, *i. m.*, 43–84.

155 BÍRÓ, *A nemzethalál árnya...*, *i. m.*, 197–215.

156 Lásd Gróf SZÉCHENYI István *Naplói: Harmadik kötet (1826–1830)*, szerk., bev. VISZOTA Gyula, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1932 (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai), 300.

157 HORVÁTH, *i. m.*, 108.

158 SERES József, *Berzsenyi Dániel[.] A magyarokhoz I.* = SERES József, SZAPPANOS Balázs, *Verselemzések*, Bp., Tankönyvkiadó, 1970, 35.

159 BDÖM I, 659.

160 CSETRI, *i. m.*, 64.

161 Ehhez az elemzési irányhoz vegyük hozzá Szajbély Mihály értelmezését, amely a sztoikusok mellett Volney *A romok* című munkájának hatását mutatja ki. SZAJBÉLY, *i. m.*, 373–377.

szerencse” és a „forgó viszonság” az éppenséggel nem arra utal, hogy eldöntött kérdés volna a magyarság bukása, hiszen mind a két kifejezés tartalmazza a lehetséges pozitív kimenetet. A fenyegető veszély ilyenformán inkább a szerencse kényének-kedvének, a *fortuna* erejének való kiszolgáltatottság.¹⁶² (E figyelemre méltó megfigyelésre később még visszatérünk.)

De nézzük a változatokat a maguk sorrendjében, pontosabban azt, hogy mi változott meg az első körben (1803 és 1808 között) és mi a másodikban (1808 és 1813 között).

Mi változott 1803 és 1808 között? Az egyik legalapvetőbb változás, hogy lett címe a költeménynek. Hogy kik is volnának ezek a magyarok, azt rögtön az első két sorba rejtett megszólítás tartalmazza: Árpád vérei a *natio hungaricára*, a nemesi nemzetre utalnak egyértelműen. A mottó Horatius III. 6. carmenjére (*Ad Populum Romanum*) utal, ahol a rómaiak romló erkölcsseit szapulja a költő. Horatius verse így zárul:

Aetas parentum peior avis tulit
nos nequiores, mox daturos
progeniem vitiosiorum.

Apánk silányabb, mint ki nevelte őt,
s mi, nála is rosszabb utódok,
fái vagyunk rohadó gyümölcsnek.¹⁶³

Nemcsak azért fontos hát e költemény, mivel bizonyos részeit már az 1803-as változat is idézi (8–9. szakaszok),¹⁶⁴ hanem mivel voltaképpen azt a vers értelmezési keretét is megadja: a nemzedékről nemzedékre romló erkölcsökre való figyelmeztetést. Persze épp a vonatkozó szakaszok – a szinte szó szerinti fordítások – kihagyása indokolhatta, hogy mégiscsak megadta a költő ihletadó forrását. Akárhogy is van: mindkét változatban igen hangsúlyosan van jelen ezen intertextus. Mindez arra mutat, hogy Berzsenyi a bárdköltészeti szerepet tudatosan öltötte magára: költeményének rögtön felütése (címe, mottója, megszólítása) ezt hivatott jelezni.

Nézzük, hogy a két változat mit mond a történelemről. Az 1803-as változat bizonyos kérdésekben konkrétabb, bizonyos kérdésekben kevésbé. A legfontosabb változás: Szapolyai, Bethlen és Rákóczi egymás mellé helyezésének eltüntetése az 5. szakaszban:

Pannonhalma (1803)	MTA KIK (1808)
[5.] Nem vertt-le téged Zápolya öldöklő Századja, 's Bethlen' vérbe merült kora., Rákótzí' vérengző haragján. 's rettenetes tüze közt meg-álltal.	[5.] Nem fojthatott meg Zápolya öldöklő Századja, 's titkos gyilkosaid keze A' szent rokon vérbe feröszttö Visszavonás tüze közt meg álltal

162 BÍRÓ, A *nemzethalál árnya...*, 210–212. A Fortuna-probléma közhelyes voltához lásd SZAJBÉLY, *i. m.*, 377–379.

163 A magyar fordítás kiadása: HORATIUS *Összes művei* BEDE Anna fordításában, Bp., Európa, 1989, 97.

164 Ezeket összegyűjtötte: GULYÁS József, *Berzsenyi és Horatius: (Adalék a Romlásnak indult... eredeti szövegéhez)*, ItK, 36(1926), 319. (Gulyás persze az OSZK-változatot elemezte.)

Az eredeti változat azt a történelmi narratívát idézi fel, mely az országot sújtó veszedelmet a belső lázadás okozta anarchiának tulajdonítja. Így Szapolyai János, aki nem volt képes lemondani a trónról, Bethlen Gábor, aki a harmincéves háborúban saját nemzettársai ellen lázított, vagy II. Rákóczi Ferenc, aki évekre borította lángba a török iga alól éppen csak felszabadult hazát. Merényi Oszkár rekonstruálta, hogy Berzsényi történelmi tanulmányai során találkozhatott ezzel az „aulikus” elbeszéléssel Losontzi István tankönyvében és Karl Gottlieb Windischnél.¹⁶⁵ E narratíva konkrét forrását egyrészt már csak azért sem kell azonosítani, mivel az közhelyszerű a korban,¹⁶⁶ másrészt az sem bizonyos, hogy a költeményből való kiiktatása ezen elemeknek azt is jelzi egyben, hogy Berzsényinek megváltozott volna a véleménye e történelmi elbeszélésről. Az is előfordulhat természetesen, hogy inkább azt érzékelt: közel sem mindenki által elfogadott elbeszélésekről van szó, s mint költeményének partikuláris elemét, úgy korlátozta, hogy az anarchia mozzanatának veszélye benne maradjon versében. „Zápolya öldöklő / Századja” ugyanis legalább annyira utalhat Szapolyaira, mint a 16. században eszkalálódó történelmi katasztrófára: a török birodalom magyarországi hódításaira. Bethlen és Rákóczi helyét itt maga a probléma veszi át: a „visszavonás” történelmi problémájának kérdése.

Másutt éppenséggel konkrétabb tartalomra váltott a költemény. A második szakaszban a „sok század”-ból „nyoltz század” lesz, azaz viszonylag pontosan megadja ezzel a vershelyzet idejét: ha az államalapítástól számolunk, akkor éppen a vers írásának idejéhez, a 19. század elejére jutunk. A harmadik szakaszhoz is hozzányúl:

Pannonhalma (1803)	MTA KIK (1808)
[3.] Elszórja, hiddel, szám-ki-vetett ősi. Erköltösöd' átka 's mastani vesznitért Romlott fajúltság, 's nem sokára. Értz-falain viperák süvöltnek.	[3.] El szórja hiddel mastani veszni tért Erköltsed; undok vípera fajok Dúlják fel e' várt mely sok áház Ostromokat mosolyogva nézett.

Buda váráról szólván az idő itt először fut a jövőbe, így e szakasznak kitüntetett helye van, ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy a magyarság jövőjéről mit is mond a vers. Az első szakaszban a magyar „romlásra indult” (tehát még nem ért oda), „Árpád vére [...] fajul” (tehát a folyamat még zajlik).¹⁶⁷ A második szakasz ezt a kettős időszerkezetet alakítja át múlt és jelen szembesítésévé: „Rongált Budának tornyai állanak” (tehát Buda – ami itt a magyarság metaforája is természetesen – még megvan, de csak rongálva). S ekkor, a harmadik szakaszban feltűnik a jövő lehetőség. Az első kidolgozásban a vár „Értz-falain viperák süvöltnek” ('éles, metsző hangon sikítanak'), a másodikban

165 MERÉNYI Oszkár, *Berzsényi soproni tankönyveiről és első soproni olvasmányairól*, Soproni Szemle, 25(1971), 227–238; BDÖM I, 271–272.

166 Erről lásd HORVÁTH, *i. m.*, 110–111; CSETRI, *i. m.*, 56–58.

167 Lásd SERES, *i. m.*, 27.

viszont dinamizálja a múlt és jelen közötti értékkülönbséget („sok ádáz / Ostromokat mosolyogva nézett”), s a viperák itt nem annyira a pusztulás következményei lesznek, hanem maguk a viperák okozzák azt („undok vípera fajok / Dúlják fel e' várt”). A metafora tehát helyet cserélt: a pusztulás egyik kísérőjelensége vagy tünete aktív cselekvő lett, s ilyenformán a viperák maguk a magyarok lettek.

Ezek után jön az 1803-as változatban egy arányos szerkezet: három versszakban leírja a múltat, három szakaszban a jelen elemzése következik, majd két versszaknyi összefoglalás után újraindul az időszembesítő gondolatmenet. Azzal, hogy az 1808-as változat két szakaszt kivágott, ezt az arányosságot az aszimmetria irányába mozdította el.¹⁶⁸ Persze e metszésnek lehetettek esztétikai okai is (említettük, hogy ezek a legkönnyebben felismerhető horatiusi allúziók), s Berzsenyi a férrias, katonai erények elpuhulásának itt azt az elbeszélést elevenítette fel, mely – nemcsak Horatiusnál, de például Sallustiusnál is – a nemi erkölcsök szétzüllésében láttatja egy birodalom bukását. Hogy a bujaság szemben állhat a katonai erényekkel, tehát nem új gondolat, mindazonáltal érdekes, hogy Berzsenyi úgy vélte, ez kevésbé illik versébe. Itt sem hiszem, hogy történelemképe változott meg, egyszerűen a gondolatmenet kívánt mást. De vajon miért? Két oka is lehetett ennek: az egyik, hogy az elpuhulásnak Horatiustól idézett képeinek természetesen Rómát kellett felidézniük a művelt olvasóban, s talán Berzsenyi jobbnak látta, ha nem egy imitáció révén írja bele Róma történetét versébe, hanem közvetlenül is; a másik, hogy az erköcstelenségnek nem feltétlenül voltak meg a magyar történelemre applikálható párhuzamos kliséi. Miközben Róma a nagy birodalmak szükségszerű bukásának egyik paradigmaticus példája lett, aközben az elpuhulás, a harci erények elvesztése nem feltétlenül római módra történt. Ráadásul e szakaszok cseréje (1803: 8–9. szakaszból 1808: 8. szakasz) bár megbontotta az eredeti párhuzamos szerkesztést, ám lehetőséget adott a fa-hasonlat kibontására is. Így a – talán valóban – Baróti Szabó Dávidtól vett allegorikus kép két versszakban, hosszabban kifejtve kapott nagyobb súlyt:

[7.] Most lassu méreg lassu halál emészt.
Mint/Nézd a' kevély Tölgy mellyet az északi
Szélvész le nem dönt, benne termő
Férgek erős gyökerit meg őrlik,

[8.] S egygye gyenge széltől földre terítettetik;
Igy minden Ország' támasza talpköve
A' tiszta Erkölts melly ha meg vesz
Róma le dül s rab igába görbed.

Az állapotleírást követi a hasonlat, majd a képet a sententia, mely egy újabb metaforával egészíti ki a víziót. Nem véletlen, hogy már ebben a változatban felmerül, hogy a hasonlító névmást a képiségre utaló imperatívusszal („Nézd”) váltja fel. (A pannonhalmi kéziratban szintén jelen volt e választási lehetőség, de Kis az egyik verziót egy-

168 A költeménynek a szimmetriával való játékáról lásd SZAJBÉLY, *i. m.*, 382–385.

szerűen kihúzta.) S érdekes, hogy nemcsak ezt, de a fát is kicseréli. Oly sokan írták már le, hogy Berzsényi ezt az allegóriát Baróti Szabó Dávid *Egy le-dőltt dió-fához* című verséből¹⁶⁹ kölcsönözte, de azt a kérdést még senki sem tette fel, hogy Berzsényi vajon miért cserélte fel a diót előbb bükkre, majd tölgyre. Hogy egy egyszótagos fa kellett neki, annak még lehettek ritmikai okai (bár azért meg lehetett volna oldani dióval is a verset), a második kidolgozás cseréje azonban mindenképp magyarázatot kíván. Talán arról lehet szó, hogy a tölgy hagyományosan a nagyság, az erő és – mivel igen sokáig él – a halhatatlanság jelképe, míg a bükknek nincsen ilyen többletjelentése.¹⁷⁰ Így a tölgy visszaül a korábbi Buda-allegóriára is: ott is egy látszólag legyőzhetetlen, érintetetlen tárgy (egy vár) rongálódott meg. S Róma ugyanezen allegória harmadik eleme: bár az elhagyott szakaszok miatt nem válik allegóriává, mégis ugyanannak a képnek ugyanazt a narratíváját hívja elő, így Róma a magyarok és a magyarokat szimbolizáló Buda képileg és történetileg értett párhuzama lesz. Nem véletlen, hogy Berzsényi az 1808-as változatban nemcsak ide, de a vers végére is beírja a nagy birodalmak (Trója, Babilon, Karthágó) közé.

Csetri Lajos rekonstruálta azt a történelemképet, mely a virtus mibenlétét férfias, katonai érényekben ragadta meg. E tekintetben Berzsényi egy olyan rendi eszményt követ, mely utóbb – részben az érzékenység és antropológiája hatására – fog kikopni mind a rendi, mind a bárkköltészetből. Berzsényi költészetében persze ennek nyomai még bőven jelen vannak másutt is, s ha csak beleolvasunk az 1809-es inszurrekciós költészetbe, akkor látjuk, hogy mily gazdag irodalmi reprezentációja volt a *natio hungarica* azon képzetének, mely a saját vér feláldozásában látta mind a történelmi múlt (vérrel szerzett haza), mind az abból levezetett jelen legfontosabb legitimációját. Utalhatunk arra a kedvelt elbeszélésre, amikor Mária Teréziának a magyar rendek saját életüket és vérüket – *vitam et sanguinem* – ajánlották. Itt azonban hozzá kell tennünk még valamit: a francia háborúk nemesi felkelései az utolsó nagy pillanatai lehetettek ezen nemzeti ideológiának (mely sok tekintetben persze még jóval túlélte e korszakot). Annyi inszurrekciós költemény jelent meg, oly zavarba ejtő termékenységgel folyt a győri csata mítoszának megalkotása, hogy a kortársak mindezt nem tudhatták. Így aztán kár volna – értek egyet Csetrivel – korszerűtlennek bélyegezni Berzsényi nacionalizmusát.¹⁷¹ Az ország területén zajló hadműveletek önmagában indokolhatták e nagymértékű reprezentációs kényszert, másfelől a megváltozott mediális lehetőségek, a nyomtatás jelentőségének rendkívüli megnövekedése, kínálatának gazdagodása (nem beszélve az olvasóközönség átalakulásáról, az általános alfabetizációról stb.) egész egyszerűen olyan helyzetet teremtett, ahol az új körülmények között nagyobb lehetőségek nyílhattak egy

169 A költemény eredetileg a Magyar Museumban jelent meg: *Első folyóirataink: Magyar Museum, I, Szöveg*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004 (Csokonai Könyvtár: Források, 11), 262. A vipera-kép szintén megvan Barótinál, talán az is innen ered.

170 Merényi Oszkár szerint Horatius Carm. IV. 4, 57–60. soraira utal a kép. Ott a tölgy valóban a halhatatlanság jelképe, hiába próbálják meg kivágni, nem sikerül. És ez a legnagyobb különbség: ott nem dől ki a tölgy, Berzsényinél viszont igen.

171 CSETRI, *i. m.*, 55–64.

rendi (S. Varga Pál szavával) eredetközösségi narratíva kifejezésére.¹⁷² Másfelől épp az említett változások miatt vált szükségsszerűvé e narratíva valamiképpen modernizálása is. Porkoláb Tibor figyelte meg – s ez az én perspektívámból a bárdköltészet erőre kapásának egyik tünete lehet –, hogy az inszurrekciós versekben „[f]eltűnően hiányoznak [...] a tényleges harci eseményekre, az adott politikai és katonai kontextusra történő utalások. A lelkesült szerzők az általánosság magas fokán zengik a bajnoki éreynyeket.”¹⁷³ Bár Berzsenyi *A' Magyarokhoz* szövegváltozataiban nem feltétlenül aktuálpolitikai eseményekre reagál, e változás mégis nyomot hagyott a szöveg alakulástörténetén.

Csetri az antikizáló katonai érenyek jelentőségének némi csökkenését látja bele az „achaji kard” „Értz buzogány”-ra cserélésébe (6. szakasz),¹⁷⁴ ám nem feltétlenül erről van itt szó. Inkább arról, hogy Róma kétszeri betoldásával párhuzamosan Berzsenyi a háttérbe húzott egy másik mítoszt, ti. a trójai háborúét. Ezért cseréli le Hercules fegyverét (no meg talán azért, mert miért is került volna éppen akháj kard a kezébe), s ezért lesz, hogy a tökéletes hősként, a magyarok múltjának metaforájaként megjelenő Hercules még egyszer vissza fog térni az 1808-as verzióban, ahol Akhilleuszt váltja (14. szakasz). Inkább van tehát megint arról szó, hogy e latinizálás Róma központi szerepét emeli ki.

S ugyanígy nem tulajdoníthatunk különös jelentőséget annak sem, hogy az 1808-as változatban megjelenik a magyar nyelv ügye a 11. szakaszban:

[11.] Eldödeinknek bajnoki köntösét
 's Nyelvét meg unván rút idegent tserélt
 A' nemzet' ör lelkét tapodja
 Gyermekei báb puha szíve tárgya.

Ám ez csak felvezetése a háromszakasznyi (12–14. szakasz) ismételt összevetésnek, ahol jelen és múlt képei villannak egymásra. Hiszen nemcsak a nyelv, hanem „bajnoki köntös” is megjelenik itt, s ezzel keretbe helyezi az újabb indulatos beszédet. A 15. szakaszban ugyanis gróf Gvadányi Józsefről esik szó, s az utalás nyilván a szerző *Egy falusi nótáriusnak budai utazása* (1790) című művére vonatkozik, ahol Zajtai, a peleskei nótárius Pesten és Budán járván folyamatosan a nemzeti nyelv és a nemzeti öltözet elhagyása miatt bírálja a divatot követő magyarokat a város legkülönbözőbb tereiben. (Berzsenyi számára – ezt is tudjuk másunnan – emellett a magyar tánc volt még a nemzeti jelleg egyik legfontosabb kifejezője, de itt nem említi, Gvadányinál pedig az eddigiek mellett még a nemzeti ételek kerülnek szóba.) Amikor tehát Berzsenyi beemeli a versbe a nyelv és öltözködés váltásának kérdését, akkor tulajdonképpen ismét csak explicitté teszi azt, ami korábban egy utalásba rejtve jelent meg: itt, a gondolatmenete végén konkretizálja, hogy mit is ért a „fajulás” alatt. Az általános erkölcstelenség vádja tehát az állandónak

172 Lásd ehhez PORKOLÁB Tibor, *Szemponok a francia háborúk inszurrekciós költészetének textológiai és filológiai vizsgálatához* = *Textológia – filológia – értelmezés: Klasszikus magyar irodalom*, szerk. CZIFRA Mariann, SZILÁGYI Márton, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2014 (Csokonai Könyvtár, 55), 207–210.

173 *Uo.*, 196.

174 CSETRI, *i. m.*, 63–64.

tételezett nemzeti sajátosságok elhagyásaként jelenik meg, s Gvadányi citálása talán azt a nemzetkonceptiót is felidézheti, ahol a nemzeti sajátosságok – akár a ruha, akár a nyelv – fel- és levetetők (bár ez semmiképpen sem tanácsos). Mindez azt jelenti, hogy az elkorcsosulás – a divat módi majomként való követése – egyéni döntés eredménye volt, s nem annyira a magyar történelemben rejlő szükségszerűség. Nyilván ebből a szempontból lehet megérteni a vers hangvételének indulatosságát, s talán ezért is veszi ki az elpuhulásnak a római narratíváját: nem a bujaság dönti romba az országot, hanem nyelv és öltözék cseréje.¹⁷⁵ Sőt, talán azt is meg lehetne kockáztatni, hogy Berzsenyi beszélője itt magával a peleskei nótáriussal azonosul: az az indulat, mellyel a 14–15. századok megszólalnak, emlékeztet Zajtai kirohanásaira, aki rendre dührohámot kapott, amikor az erkölcstelen viselkedés különböző példáira lelt. Érdekes, hogy manapság már Gvadányi szövegét leginkább ponyvaszöveggként olvassuk, s ez az értékelés már a kortársak között is megjelent (nyilván ezért nem tetszett Kazinczynak sem Gvadányi szerepeltetése), míg Berzsenyi költeménye – satirikus hangja mellett is – komoly társadalmi problémák kifejezőjeként értelmezte a szöveget. Persze meglehet, hogy Berzsenyi más szövegre utalt itt, mint amire Kazinczy vagy mi gondoltunk. Ritkában idézett munkája Gvadányinak az 1790-es diétán tapasztalt nemzetietlen viselkedési formák heves bírálata, *A' mostan folyó ország gyűlésnek satyrico criticé leírása* 1791-ből.

Nézzük mindezek után a költemény zárlatát:

Pannonhalma (1803)	MTA KIK (1808)
[16.] De jaj tsak így jár minden az Ég alatt! Forgó viszontság járma alatt nyögünk Tündér szerentsénk változandó Hol mosolyog, hol utálva néz ránk.	[16.] De jaj! tsak így jár minden az ég alatt. Forgó viszontság' jarma alatt nyögünk, Tündér szerentsénk változandó Hol mosolyog, hol utalva néz ránk
[17.] Felfogat a' nagy századok ejele Mindent; le omlott a' hires Ilion, 's A' büszke Cárthagó' hatalma Mint az erős Babilon le romlott.	[17.] Fel fogat a' nagy századok értz keze Mindent; le romlott a' hires Ilion A' büszke Chartágó hatalma Roma erős Babilon le omlott
[18.] Vólt olly idő már mellybe nemes Hazánk Fénylő ditsósség poltza felett virúlt Jön olly idő még, mellybe gyászos. Hamvaiból gyülevész kavartz kél.	[18.] Volt olly idő már mellybe nemes Hazánk A' legmagasabb poltza emelkedett, Jön olly idő [még] mellyben el szórt Hamvaiból gyülevész kavartz kél.

Berzsenyi javított egy képzavart: „Felfogat a' nagy századok ejele” helyett „Fel fogat a' nagy századok értz keze” lett. Ez talán elírás volt már az 1803-as kézirat másolatában is, amit Kis nem vett észre. Megmarad viszont a 16. szakaszban a „Forgó viszontság” és a „Tündér szerentse”. Ez szorosan kapcsolódik ahhoz a rendi nemzetképzethez, melyet

175 Gvadányi nacionalizmusához lásd Bíró, *A felvilágosodás korának...*, i. m., 294–304.

fentebb említettünk, annak közhelytárát mozgósítja: a Fortuna, mely nagy birodalmakat dönt romba, a virtussal áll szemben, mely nagy birodalmakat emelt.¹⁷⁶ Ha ezen hagyomány irányából nézzük a problémát, akkor semmilyen ellentmondás nincs a versben korábban szereplő állításokkal szemben, nem kerül szembe egymással a nemzetet féltő indulat és Fortuna hatalmának említése. Előfordulhat ugyanis, hogy ezt a három szakaszt úgy kellene értenünk, mint amely e két kibékíthetetlen erő közé helyezi vissza hazánk sorsát. Korábban már szó esett a nagy birodalmakról, erények és erények elvesztése került egymással szembe – itt ez általános történelemfilozófiai elvvé válik.

Kérdés marad továbbra is, hogy mennyiben tekinthető végzet- vagy sorsszerűnek e történelemfilozófiai elv. Az utolsó előtti szakasz a nagy birodalmak bukásának narratíváját idézi fel, s ezt teszi tényszerűvé az utolsó versszak. Akárcsak a költemény elején, itt is a jövő időre fut át a bárd tekintete („nagy századok értz kezét” ő hivatott megérteni és láttatni), s immár tényként jelenti be a teljes pusztulást. A múlt itt már nem a (romlásnak/romlásra induló és fajuló) jelennel ellentéteződik, hanem a kérlelhetetlenül elkövetkezendő jövővel. Az utolsó szakasz változásai két irányba mutatnak. Egyfelől e strófa dinamizálja, cselekvővé teszi a pusztulást. Hazánk nem „Fénylő ditsőség poltza felett virült”, hanem „A’ legmagasabb poltzra emelkedett”, tehát nemcsak elszenvedte a dicsőséget, hanem tevőlegesen alakította is azt. A jövőben pedig „gyászos / Hamvak” helyett „el szórt / Hamvak” lesznek, tehát nyilván valaki ténylegesen szét is szórta vagy elrontotta, feldúlta azokat.¹⁷⁷ Másfelől az utóbbi csere a részvét lehetőségét is kiiktatja, s helyén csak a történelmi szükségszerűség marad. A korábbi indulatok helyébe itt ugyanis a tárgyyszerűség lépett. A nemzet prédikatori lendületű ostorozása nem állíthatta meg a történelem folyamatát, s ahhoz képest rezignáltan lehet megállapítani a végeredményt: a magyar nemzet el fog tűnni. Az 1803-as kézirat egyik ismeretlen másolója nem véletlenül adta a *Kesergés* címet a költeménynek: ő értette a versnek ezt a keserű végkicsengését.

Mi történt ehhez képest 1810 és 1813 között?

Kazinczy 1808. november 12-én így írt Kis Jánosnak: „A’ Delicta majorum is sokkal csekélyebb, mint a’ millyet vártam. Horátnak ideájit szorosbban követhette, ’s alkalmazhatta volna a’ Magyarokra. De óh melly szép a’ legnagyobb része! Újabb Poétáink közt egy sincs, a’ ki Berzsényit utól érje.”¹⁷⁸ Azt persze nem tudhatjuk, emlékezett-e Kazinczy arra, hogy az öt évvel korábbi változatban Berzsényi még szorosabban követte Horatiust, s azért javasolja-e éppen ezt. Azt azonban sejtethetjük, hogy mi nem tetszett neki az 1808-as változatban. Berzsényinek e kifogásokat szedi össze:

p. 31. Delicta maior[um].

Strophe 9. Az utolsó sor nagy sütés volt. Pótold-ki.

Str. 10. lin. 1. ifjúság vétkes pronuntiatio.

– Atila vagy Attila, soha nem Atila.

176 Ehhez lásd J. G. A. Pocock, *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Princeton, Princeton UP, 1975, 31–48.

177 Az elszórt kifejezés értelmezéséhez lásd MARTINKÓ, *i. m.*, 94.

178 Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1808. nov. 12. = KazLev. VI, 1372. lev., 122.

Str. 14. Módi majom, gunyolásra méltó. Ez meg nem maradhat.

Str. 15. Gvadányi tréfának jó: de nem illy felséges ódaba.

u tálvá – leromlott és leomlott a' penultima strophában.

Egy illy erőt és nagyságot lehellő ódában nem maradhat sütés, mert az gyengeséget mutat. Pedig a' gyengeség meghazudtolja az erőt. 's a' nagyságra lobbantó óda nevetés-
ges lessz.¹⁷⁹

Berzsenyi szót fogadott. A mottót elhagyta, a 9. szakaszt, ahol a „sütés”,¹⁸⁰ és a 10. szakaszt, ahol a verstani hiba volt, kihagyta, a „módi majom” és Gvadányi eltűntek a végső változatból, az *utálva*, a *leromlott*–*leomlott* páros át lett alakítva. Egyedül Atilla került a Kazinczy által kifogásolt alakban a végső változatba, itt Berzsenyi nem változtatott (át kellett volna írnia a sort, mert a szó második szótagja nem lehetett volna hosszú). Persze – legalábbis Csetri Lajos így sejtette – Berzsenyi változtatásai mögött sokszor más is húzódott, s nemcsak Kazinczy tanácsainak vakon követése. Nézzük hát meg egy kicsit közelebről, hogy mi történt a költeménnyel.

A mottó talán azért is maradt el, mivel a létrejött kötetben a vers már nincs rászorulva. Berzsenyi költeményei oly sok horatiusi reminiszenciával bírnak,¹⁸¹ hogy ennek a megfejtése szinte felesleges is. A kötet kompozíciójában is elnyerhette e vers a maga értelmét, s így nem volt annyira fontos a bárdszerep hangsúlyozása – az a többi vers alapján is következett. Az első nyolc szakasz már készen állt. Csak a 4. strófában változtat egy kicsit, amikor az „egykoron” szó beszúrásával hangsúlyosabbá teszi az időszembesítést. A tölgyfa-allegória után beszúrt definíciós versszak („Mi a magyar most?”) ismét ennek a hangsúlyozását mutatja. Két korábbi szakaszt cserél itt fel Berzsenyi:

MTA KIK (1808)	Első kiadás (1813)
[9.] Vallástalanság rút szüleményei Erköltstelenség minden utálatos Förtelmek áradnak Hazánkra Régi nemes Magyarok porára.	
[10.] Fegyverre termett szep deli ifjuság Kardforgatásban nem gyakoroltatik Nem tud nyeregben, nem tud ádáz Tatosokon le ragadva szökni	

179 Kazinczy Ferenc Berzsenyi Dánielnek, Széphalom, 1808. dec. 23. = BDLev, 12. lev., 26.

180 A „sütés” kifejezés értelmezéséhez lásd *uo.*, 724.

181 Berzsenyi és Horatius viszonyáról lásd KALNECSIK Lajos, *Berzsenyi és Horáczius metaforáiról*, Bp., „Merkur” Könyv- és Könyomdai Műintézet, 1897; KERÉNYI Károly, *Az ismeretlen Berzsenyi*, Bp.–Debrecen–Pécs, A debreceni Ady-társaság, 1940 (Magyar Éjszakák, 11).

MTA KIK (1808)	Első kiadás (1813)
	[9.] Mi a' Magyar most? – rúť Sybarita váz; Letépte fényes nemzeti bélyegét, 's hazája' feldúlt védfalából Rak palotát heverő helyének;
[11.] Eldődeinknek bajnoki köntösét 's Nyelvét meg unván rúť idegent tserélt A' nemzet' ór lelkét tapodja Gyermeki báb puha szíve tárgya.	[10.] Eldődeinknek bajnoki köntösét 's nyelvét megúnván, rúť idegent cserélt, A' Nemzet' örlelkét tapodja; Gyermeki báb puha szíve' tárgya. –

A „most” kiemelése azért is lényeges, mert a költemény címzettjének helyzetét is értelmezi. A címbe szereplő határozott névelő lesz így hangsúlyos: a vers azokhoz beszél, akik „rúť sybarita váz”-ként élnek. Eltűnik a vallástalanság vádja, és az 1808-as változat 10. szakaszának kihagyásával a harci erények elvesztésének problémája is gyengül itt. (Persze később még jelen van Atilla, Árpád és Hunyadi János, akik képviselik a régiek harci erényeit.) Sybaris említése egyfelől e problémának a másik oldalát mutatja meg: nem azt mondja el, hogy mi veszett el, hanem a következmény felől tekint vissza (a sybariták elpuhult népe nem volt képes megvédeni hazáját). Ez a méltán sokat idézett versszak egy fantasztikus paradoxonnal nagyítja fel az erkölcstelenségből fakadó pusztulást, hiszen ahol a hazát már feldúlták, ott palotákat is csak bajosan lehet építeni (e romokat inkább már csak a képzelet látja palotának). És természetesen Sybaris említése egy újabb megbukott birodalom és egy újabb leromlott város példáját teszi Magyarországra és Buda mellé.

Ezzel az átalakítással a vers szerkezete ezúttal a szimmetria irányába mozdul: két szakasznyi a tölgy-allegória, két szakasznyi annak értelmezése, majd jön két szakaszban a „most”-tal szembe helyezett „más magyar” a múltból. Ennek az 1808-as változatban még meglévő képi szétfeszítését (Hercules versus módi majom) viszont kihagyja, mint láttuk, Kazinczy tanácsára. Így itt már jön is a sententia:

MTA KIK (1808)	Első kiadás (1813)
[16.] De jaj! tsak így jár minden az ég alatt. Forgó viszonság' jarma alatt nyögünk, Tündér szerentsénk változandó Hol mosolyog, hol utalva néz ránk	[13.] De jaj, csak így jár minden az ég alatt! Forgó viszonság' jarma alatt nyögünk. Tündér szerencsénk' kénye hány vet, Játszva emel 's mosolyogva ver le.
[17.] Fel forgat a' nagy századok értz keze Mindent; le romlott a' hires Ilion A' büszke Chartágó hatalma Roma erős Babilon le omlott	[14.] Felfogat a' nagy századok' érczkeze Mindent; ledúlt már a' nemes Ilion, A' büszke Cárthágó' hatalma, Róma, 's erős Babylon leomlott.

MTA KIK (1808)	Első kiadás (1813)
<p>[18.] Volt olly idő már mellybe nemes Hazánk A' legmagasabb poltzra emelkedett, Jón olly idő [még] mellyben el szórt Hamvaiból gyülevész kavartz kél.</p>	

A „De” szócska így némiképpen átértelmeződik: 1803-ban és 1808-ban még inkább az érzelmi állapotot kifejező indulatszó, 1813-ban már ellentétet kifejező kötőszó, mely a régiak és újak közötti ellentétet értelmezi. Voltaképpen magyarázatot ad arra, hogy miért történik így: a „tündér szerencse” és a „forgó viszonság” tehet mindenről. Az viszont beszédes, hogy Berzsenyi kiveszi az utolsó, jövőbe futó szakaszt, mely e történelmi víziót a magyarság sorsára is kiterjesztette volna. E változtatás nagy jelentőségű, mert így nyitva hagyja a költeményt, s nem lehet tudni pontosan, hányadán is áll a magyarság e kérdéssel. Mert egyfelől lehetséges, hogy a sententia lezárja lehetőségeinket, minden birodalom véget ér egyszer (s mindegyik ugyanúgy), s ím, a magyarság is erre a sorsra jut. (Ezért kellett a „most” kiemelése, mely voltaképpen azt a kérdést tisztázta, hogy a vers nyitányában „romlásnak indult” s csak éppen most „fajul”-ó nemzet már „rút sybarita váz”). Másfelől viszont az is lehetséges, hogy e folyamat visszafordítható. Bíró Ferenc már idézett észrevételére utalnék: a szerencse és a forgó viszonság „kénye hány-vet”, ami akár „játszva” fel is emelhet – egy barokk toposzra utal itt a költemény a szerencse forgandóságáról.¹⁸² Trója, Karthágó, Róma és Babilon történelmi példái ezen értelmezés szerint nem a történelmi determinációt fejezik ki, hanem intő példái a történelem egyik lehetséges kimenetelének. Ez persze attól roppant mód fenyegető opció, mivel a magyarok „most” éppen nincsenek túl jó állapotban.¹⁸³ (Természetesen a Fortuna versus Virtus korábban emlegetett ellentéte továbbra is működik.)

A költemény értelmezésének nagy dilemmája (visszafordítható-e a magyarok útja elődeik erkölceihez vagy sem) kettős megoldásban van tehát jelen, a válasz nem dönthető el egyértelműen. Ilyenformán Széchenyi és Horváth János értelmezése, valamint Csetri és Bíró is elfogadható, Berzsenyi pedig annak a típusú magyar bárdköltészetnek lesz egyik első alakja, mely éppen e dilemmát hagyja nyitva (Vörösmarty költészetére lehet itt utalni példaként). Egy olyan beszélő jelenik meg e költészetben, aki „mintha hangnemével maga fogalmazná meg, maga képviselné az »elszórt ősi erkölcs« átkát”,¹⁸⁴ s aki képes arra, hogy a jövőbe futtassa a problémát. A bárdköltészet megszólalásának e prófétaí irányja – miként minden profetizmus – paradoxonra épül: amennyiben a nemzet nem hallgat a próféta-bárdra, szavai teljesülnek, amennyiben hallgat rá, a figyelmeztetés célt ér és a bárd teljesítette történelmi küldetését (jó útra vezette nemzetét).

182 Bíró, *A nemzethalál árnya...*, i. m., 210–212.

183 A cél a folyamat megállítása, vö. CSETRI, i. m., 69.

184 *Uo.*, 78.

Nagy Lajos, és Hunyadi Mátyás

E vers 1808-as változatát Kazinczy elhagyásra javasolta, így kötetben nem is jelent meg. Az 1808-as változatot Toldy Ferenc publikálta először.¹⁸⁵ Az 1803-as – eleddig teljes mértékben ismeretlen – változat három versszakkal többet tartalmaz, de a költeményt egyéb pontokon is átírta Berzsenyi. Íme, a változatok (az 1803-as variáns javításait elhagyom, a sorok tagolását egységesítem, a különbségeket a szokásos módon jelzem):

Pannonhalma (1803) ¹⁸⁶	MTA KIK (1808) ¹⁸⁷ Nagy Lajos, és Hunyadi Mátyás.
[1.] Ki vagy te, fényes Tsillag az Ó világ'. Setét kódében! századok' éjjele. Nyugszik te rajtad, még is égő Artzulatod közibénk sugárzik.	[1.] Ki vagy te fényes Tsillag az Ó világ' Sötét kódében? Szazadok éjjele nyúgszik te rajtad, mégis égő Artzulatod közibénk sugárzik
[2.] Oh bölts Királyunk, Nagy Lajosunk te vagy Ki győzhetetlen Bajnokaid között Phæbust imádtad, 's Thronusodra. Phæbus örök sugarat ragyogtat.	
[3.] Ki vagy te, Bajnok, 's rettenetes Király Gyémánt Sisakban Mennyei fény között Ki úgy ragyogsz a' régiségben. Mint az arany színü hold az éjjben	[2.] Ki vagy te Bajnok, 's rettenetes Király? Gyémánt sisakban mennyei fény között Ki úgy ragyogsz mint Pharus égő Lángja az éjj' sivatag homályán.
[4.] Corvin! ki dítő Attyai' nyomdokin. Árpád' virágzó fegyverivel vívott, Mídön az országos Dunának, Partjaiból Helicont idézett.	[3.] Corvín, ki Héró Attyai nyomdokin Árpád szerentsés fegyverivel vívott, Mídön az országos Dunanak Partjaiból Helicont idézett.
[5.] – – Halljad szerettem Nemzetem! énekét Buzgó <u>Musámnak</u> , mennyei szózatok Zengnek körültem, 's Atilának Lelke sugall kebelembé lángat	
[6.] A' bölts 's vitéz kar, mint az idő 's halál Mindenhatóság' fegyverivel tsatáz. Ő néki a' bértz-bástya tsak por. 's rósa-levél Boreas' kezében.	[4.] A' bölts s vitez kar, mint az idő 's halál, Minden hatóság fegyverivel tsatáz Ő neki a' bértz bastya tsak por 's Ro'sa level Boreas kezében

185 BERZSENYI 1864, I, 87.

186 PFK, 10a. E. 27/1. 3. sorozat, 1. lev., 4v–6v.

187 MTA KIK Kt, M. Irod. Lev. 4r 44. sz., 101v–103r.

Pannonhalma (1803)	MTA KIK (1808) Nagy Lajos, és Hunyadi Mátyas.
[7.] Két Nagy királyunk nyert koszorús nevet A' régiségben, mindenik a' szelid. Musák' barátja, mindeniknek. Músa' szelid keze törtt borostyánt.	[5.] Két nagy Királyunk nyert koszorus Nevet A régiségben: mindenik a' szelid Mú'sák barátja 's mindeniknek Mu'sa szelid keze törtt borostyánt.
[8.] Egy Nagy Lajos' bölts szárnya alatt Hazánk. Rómát 's Athénát latta fel-állani Attilla roppant városában. Márs, tudomány, hatalom virágzott.	[6.] Egy Nagy Lajos bölts szárnya alatt Hazánk Rómát 's Aténát latta fel állani, Attilla roppant Városában Márs, tudomány, hatalom virágzott
[9.] 's mikor ragyogtak tornyaid, oh Buda! Felségesebben mint mikor a' ditső Király 's Apolló' tisztelője. Bölts Hunyadink' kezein virágzál	[7.] 's mikor ragyogtak tornyaid Oh Buda! Felségesebben, mint mikor a' ditső Király' 's Apollo tisztelője' Bölts Hunyadink Kezein virágzál
[10.] Mint hajdon a' Nagy Delius' oszlopit 's Delphius tsudáját a' Zenit és Nadir Bámulta, 's a' fáradt szarándok Ormainál iszonyodva állt-meg.	[8.] Mint hajdan a' nagy Delius oszlopit Delfus tsudait napkelet alkonyat Bamulta 's a' faradt szarandok Ormai között iszonyodva állt meg
[11.] Sok meszsi ország' Böltssei Bajnoki Jöttek Hazánkknak látni ditsőségét 's Tsudálva nézett Éuropa. Nemzeteket-leverő erőnkre.	[9.] Sok meszsi Ország Böltssei Bajnoki Jöttek Hazánkknak látni ditső egét Rémülve nézett a' Világ ránk 's Nemzeteket <i>tapodó</i> erőnkre.
[12.] 's egyszerre e' Nép mely Hunyadink alatt A' leg kevélyebb poltzra emelkedett, A' bútaságban veszni indúlt Két meg-utált Tseh király' kezében.	[10.] 's Egyszerre e' Nép mely Hunyadink alatt A' leg kevélyebb poltzra emelkedett; A' durvaságban veszni tért 's ment Két meg utált Tseh Király kezébe.
[13.] A' tudományok nemzik az Isteni, Böltsét 's erősebb lelkü Vezéreket. Ők nemzik a' Márs' Pallosával. Birni tudó fejedelmi Lelket.	[11.] Pallás 's Apolló nemzik az istenibb Böltsét s erősebb bajnoki¹⁸⁸ lelkeket Ők nemzik a' Márs pallosával Birni tudó fejedelmi embert.
[14.] A' durva Nép közt alszik az emberi. Leg szebb tehetség, nem születik soha. Socrates ottan Cicéronak Nem szabad ott nemesen buzogni.	[12.] A' Durva nép közt sorvad az emberi Leg szebb tehetség, nem születik soha Ott Socrates, 's nagy Tulliusnak Nem szabad ott nemesen buzogni

Pannonhalma (1803)	MTA KIK (1808) Nagy Lajos, és Hunyadi Mátyas.
[15.] Cátó temérdek lelke le-görbed ott, Brutus' halálát néma homály fedi. Nints ösztön a' virtusra, romlott. Kortsodás zavar özveve mindent.	[13.] Cátó temerdek lelke le görbed ott Nem áldhat a' föld bölts fejedelmeket Nem támad ott Titus s Trajanus; Durva Nerók vasigaja büntet
[16.] Hazám! ha ditső hajdani fényedet. Ohajtod Árpád 's Attila Napjait. A' bölts Minervát áldozattal. És örökös koszorúkkal ébreszd.	

E költemény aztán nem is került a Berzsenyi-korpusz legtöbbet emlegetett darabjai közé. Csetri Lajos is Kazinczy ízlését dicséri, hogy elégetésre ítélte azt.¹⁸⁹ Mindenesetre érdemes két szinten is összehasonlítást végeznünk: egyrészt megnézni azt, hogy mi változott a két változat között, másrészt azt, hogy e változás mennyiben kapcsolható a másik két 1803-as költemény szövegtörténetéhez.

Ami a legfeltűnőbb: egy arányos-szimmetrikus szerkezet kibillentése és aszimmetrikussá tétele. Az 1803-as változatban az első négy szakaszban mutatja be a két címszereplőt (szónoki kérdés után megszólítja előbb az egyiket, aztán újabb szónoki kérdés után a másikat), majd az 5. szakaszban Attila lelkétől kér támogatást (Attila voltaképpen mintegy a Múzsza helyére áll). A 6–7. szakaszban azt taglalja, hogy miként lehet az öröklétig eljutni: a két király bölcsességgel és vitézséggel egyaránt rendelkezik, mégis a Múzsák biztosítják az öröklétet (azaz a költészet tartja fenn az emlékezetet). A 8–9. szakaszokban a két király ismét megjelenik: ezúttal az *urbanitas* eszményét dicséri, amennyiben mind a két uralkodó várost, szellemi-kulturális központot alapított. (Emlékezzünk rá, hogy a város – mint birodalmi központ – milyen fontos volt A' *Magyarokhoz* különböző változatiban!) A 10–11. szakaszok e nagyságot a külvilág szemével mutatják meg. A 12. szakaszban áll be a váratlan fordulat: a nép „bútaságban veszni indult”. A 13–15. szakaszok e bukást elemzik: ha korábban a tudományok (művészetek) emelték magasra e népet, most éppen itt bukik el. Azt az érvet idézi itt a költemény, mely szerint az ízlés csiszoltságán, a művelődésen áll vagy bukik egy nemzet sorsa. Végül az utolsó szakaszban a bárd a hazát szólítja meg: „ha ditső hajdani fényedet” szeretné vizontlátni, akkor Minervát kell követni.

Az 1808-as változat jelentősen eltér ettől a jobbára párhuzamos szerkesztéstől. A korábbi 2. szakasz kimarad, így a kettős megszólítás is eltűnik. Ebből következik, hogy Nagy Lajos és Mátyás már nem egyenrangúak, hanem egy fejlődési sort képeznek. (Ezek után az 1808: 6–7. szakaszok, ahol a két király ismét feltűnik, szintén fejlődési sorként olvashatók.) Mátyás megemelését jelzi az is, amiként a róla szóló sorokat átírja:

189 CSETRI, *i. m.*, 86.

Pannonhalma (1803)	MTA KIK (1808)
[3.] Ki vagy te, Bajnok, 's rettenetes Király Gyémánt Sisakban Mennyei fény között Ki ugy ragyogsz a' régiségben. Mint az arany színü hold az éjjben	[2.] Ki vagy te Bajnok, 's rettenetes Király? Gyémánt sisakban mennyei fény között Ki úgy ragyogsz mint Pharus égő Lángja az éjj' sivatag homálya.

A Hold fényének tompaságával szemben Pharus lángjai vakítanak el, ráadásul nem a régiséget ragyogják be e lángok, hanem a sivatagot. (Ilyenformán a király nagyságát a környezet alacsonyága is kiemeli.)

A nemzet megszólítása, az 1803: 5. szakasz elmarad (miként majd a végéről is el fogja hagyni e szakasz párhuzamát, az utolsó versszakot). A továbbiakban viszont követi az eredeti felépítést, s nem olyan sokat változtat. A Zenit és Nadír cseréje talán azért történt meg (1803: 10. és 1808: 8. szakasz), mivel a képet áttemelte a *Fohászkodás*ba. Az 1803: 11. és 1808: 9. szakaszban a „ditsőség” váltása a „ditső egét” változatra inkább sejteti azt, hogy az 1803-as változat másolója tévesztett (az egyszerűbb változatra olvasta át a jellemző Berzsenyi képet). Ezeknél fontosabb, hogy a képeket és eseményeket Berzsenyi igyekezett konkrétabbá tenni. Például az imént említett szakaszban:

Pannonhalma (1803)	MTA KIK (1808)
[11.] Sok meszsi ország' Böltsei Bajnoki Jöttek Hazánknak látni ditsőségét 's Tsudálva nézett Éropa. Nemzeteket-leverő erőnkre.	[9.] Sok meszsi Ország Böltsei Bajnoki Jöttek Hazánknak látni ditső egét Rémülve nézett a' Világ ránk 's Nemzeteket tapodó erőnkre.

A csodálatból rémület lett, Európa az egész világgá tágult, a nemzeteket nemcsak leigázzuk, de le is tapodjuk. Az idegenek perspektíváját alapvetően alakítja hát át: nemcsak felnéznek egy nagy nemzetre, hanem fenyegetve is vannak általa. A következő szakasz így változik meg:

Pannonhalma (1803)	MTA KIK (1808)
[12.] 's egyszerre e' Nép melly Hunyadink alatt A' leg kevélyebb poltzra emelkedett, A' bútságban veszni indúlt Két meg-utált Tseh király' kezében.	[10.] 's Egyszerre e' Nép melly Hunyadink alatt A' leg kevélyebb poltzra emelkedett; A' durvaságban veszni tért 's ment Két meg utált Tseh Király kezébe.

A butaságból durvaság lesz. A tudás itt is a háttérbe szorul a hatalomhoz képest, hiszen a durvaság nemcsak műveletlenséget jelent, hanem emellett életmódra is utalhat.

A magyarok bukása itt viszont már nem egyszerűen „indult”, hanem befejezett tényként van előadva: „veszni tért”. A folyamat helyére a végleges állapot került, s talán ezt fejezi ki, hogy nem a cseh királyok (II. Ulászló és II. Lajos) „kezeben” indult veszni, hanem a cseh királyok „kezébe” ment (azaz nemzetietlen, érdemtelen királyokat választott magának).

E változások mögött megfigyelhető egy hangsúlyeltolás, mely a művelődés mozzanatáról a hadi erények felé tolja el a költeményt. A következő szakaszokban ennek az ellenkezője történik. Az 1808: 11. szakasz épp arról szól, hogy Minerva és Apollo azok, akik a hadra is termett „bajnoki lelket” nemzik:

Pannonhalma (1803)	MTA KIK (1808)
[13.] A' tudományok nemzik az Isteni, Böltset 's erősebb lelkü Vezéreket. Ők nemzik a' Márs' Pallosával. Birni tudó fejedelmi Lelket.	[11.] Pallás 's Apolló nemzik az istenibb Böltset s erősebb bajnoki lelkeket Ők nemzik a' Márs pallosával Birni tudó fejedelmi embert.

Míg az 1808: 9. szakasz a hadi sikert emelte feljebb, itt épp ezt húzza vissza és értelmezi, ilyenformán olyan összefüggésbe állítja a hadi erényeket és a művelődést, mintha egymás ellen kijátszhatók volnának. Arra az elképzelésre tér át az 1808-as változat, mely ezen erények egyensúlyában látja a siker titkát, ám teszi mindezt úgy, hogy lemond a vers korábbi szimmetriájáról.

Szemben *A' Magyarokhoz* különböző változataival, a városalapítás kérdése itt csak mutatója a kulturalitásnak, e versben a „fejedelmi lélek/ember” kérdése érdekelte Berzsenyt. Az 1803: 14–15. és 1808: 12–13. szakaszokban ennek megfelelően példák sorakoznak:

Pannonhalma (1803)	MTA KIK (1808)
[14.] A' durva Nép közt alszik az emberi. Leg szebb tehetség, nem születik soha. Socrates ottan Cicéronak Nem szabad ott nemesen buzogni.	[12.] A' Durva nép közt sorvad az emberi Leg szebb tehetség, nem születik soha Ott Socrates, 's nagy Tulliusnak Nem szabad ott nemesen buzogni
[15.] Cátó temérdek lelke le-görbed ott, Brutus' halálát néma homály fedi. Nints ösztön a' virtusra, romlott. Kortsodás zavar öszve mindent.	[13.] Cátó temérdek lelke le görbed ott Nem áldhat a' föld böltz fejedelmeket Nem támad ott Titus s Trajanus; Durva Nerók vasigaja büntet

1803-ban Szókratész és Cicero a bölcsességet szimbolizálják (ők állnak szemben a durva néppel), majd Cato és Brutus következik. Azt persze pontosan nem tudhatni, hogy

melyik Cato és melyik Brutus említették itt, ám akárkiről lett legyen is szó, személyük egyértelműen arra a republikánus politikai nyelvre utal, melynek eszménye a korai köztársaság volt Rómában. E beállításban Lucius Iulius Brutus (?-i. e. 509) a korai köztársaság első consula éppen úgy a kérelhetetlen erény példája (Liviusnál olvashatjuk), mint kései leszármazottja, Caesar gyilkosa, Marcus Iunius Brutus (i. e. 85-i. e. 42), aki életét is feláldozta azért a közösségi eszményért, melyben hitt (többek között Plutarkhosznál olvashatjuk ennek legismertebb elbeszélését); az idősebb Cato (i. e. 234-149) ugyanúgy a nemes erények tisztaságát és az ezzel társult bölcsességet idézi fel, mint dédunokája, az ifjabb Cato (i. e. 95-i. e. 46). Mindenesetre a két név egymás mellett szerepeltetése inkább az ifjabb nemzedékre utalhat, hiszen mind a ketten a köztársaság (a polgári szabadság) bukásának hatására követtek el öngyilkosságot (erre vonatkozik Brutus halálának említése a versben), s mind a ketten megkésétt és hatástalan figurák voltak a széles körben terjedő korrupció világában, akiknek halálával a közösségért önmagát feláldozó, az elveihez mindvégig hű államférfi tűnt el.¹⁹⁰ Az ehhez kapcsolódó elbeszélések Plutarkhosznál olvashatók (nem mellesleg Plutarkhosz Ciceróról is ír és – igaz, közvetve – Szókratészről is kiderül ez-az), bár természetesen nem feltétlenül kell e narratívákat kizárólag Plutarkhosznál keresni: Suetonius császárelőtrajzai mellett nyilván szóba jöhetnek még kisebb történetírók (Eutropius, Cassius Dio) vagy akár ifjabb Plinius Traianus-panegyricusa. Berzsenyi versének 1808-as változatában Szókratész és Cicero még megvannak, de a köztársaságiakat megkurtítja, és jelentős császárokat vonultat fel a helyükön. Cato ugyan megmarad – egy etikai koncepció szimbóluma ő, s ezért gyakran tűnik fel a bárdköltészetben –, Titus és Traianus a két jó uralkodó sokkal egyértelműbben vonatkozik magyar analogonjaira. Velük szemben – és a „Durva nép” párhuzamaként – „Durva Nerók vasigaja büntet”, az erkölcsi romlás az uralkodói szintet is eléri, itt már nemcsak a durva nép fenyeget, hanem a zsarnokok hatalma is.

Az 1808-as változat e ponton véget is ér. Kihagyja a második olyan versszakot, mely a magyarokat szólítja meg. Azon óhajtás itt elmarad, hogy a nemzet fordítsa vissza e folyamatot, a rabság („vasiga”) tényével zár a költemény, s ezek szerint a züllési folyamat már le is zárult. Nem áll már rendelkezésre az a vigasztaló lehetőség sem, hogy vissza lehet nyerni a „ditsó hajdani fény”-t, hogy eljönnek még „Árpád ’s Attila Napjai”, immár hiába ébresztjük a „böltss Minervát”, a kultúra sem menti meg nemzetünket. Az 1803-as változat optimista végkicsengése ilyenformán éppen az ellenkezőjére váltott.

A kérdés már csak az, hogy lehet-e bármit mondani ennek alapján Berzsenyi történelemképének vagy legalább hangulatának változásáról. A válasz egyszerű: nem sokat.

190 Erről lásd Fania Oz-SALZBERGER, *Scots, Germans, Republic and Commerce = Republicanism: A Shared European Heritage, II, The Values of Republicanism in Early Modern Europe*, eds. Martin VAN GELDEREN, Quentin SKINNER, Cambridge, Cambridge UP, 2002, 197-226. Itt: 207.

A bárdköltészet lehetőségei Berzsenyiné

Amennyiben együtt olvassuk az 1803-as verseket, akkor talán a versek e miniciklusából egy gondolatmenet is felsejlik. A' *Reggel* fizikoteológiai tájköltészetének parabolisztikus képi világa (sötét–világos, kicsi–nagy állatok) platonikus érvelésbe megy át, ahol az igazság és tudás elérésének szárnyalása ellentétezi a vak denevérként bolyongást. A visszatérő és átértelmeződő képek már itt magukban rejtik a párhuzamos kifejtés problémáját. A másik két versben szintén megjelenik a platonikus „túlnézés” mozzanata, ám itt már nem témaként, hanem vershelyzetként. A bárd mind a két költeményben a hazát figyelmezteti: A' *Magyarokhoz* e korai verziójában az erkölcsi romlásnak különböző dimenzióit jeleníti meg, hogy aztán keserűen állapítsa meg a bukás eljövendő szükségszerűségét, míg a *Nagy Lajos, és Hunyadi Mátyás* nagyon hasonló problémákat feszeget (az erkölcsök itt is szétzülленnek), ám a záró szakasz lehetségesnek tartja a visszafordulást „Árpád 's Attila Napjai”-hoz. A két óda ilyenformán nem pusztán felmutatja, hogy a közösségi költészetben miként lehet alkalmazni egy világgépet, de a két költemény ugyanannak a kérdésnek alternatív oldalait is megmutatja.

Érdekes, hogy a következő körökben mi történik e versekkel.

A' *Reggel* nem változik meg, csak egy kritika hatására írja át hiperbolikus képeit az 1816-os kötetre. A *Nagy Lajos, és Hunyadi Mátyás* esetében Berzsenyi inkább a „fejedelmi ember”-re koncentrálna immár, s az új zárlat szentenciózus mondatai¹⁹¹ immár tényként mutatják be, ami a korábbi változatban még csak lehetőség volt. A' *Magyarokhoz* ezzel szemben egészen más utat járt be bő tíz év, 1803 és 1813 között: itt sikerült ugyanis Berzsenyinek megoldania azt, ami 1803-ban még csak két egymás mellé helyezett óda révén történt meg – egy versen belül tartotta egy dilemma mindkét lehetséges kimenetelét. Hogy a magyarság végképp elzülленik, s ezért majd eltűnik a föld színéről, vagy pedig épp a bárd szavára ébred öntudatra, s változtat viselkedésén, itt egyaránt nyitott lehetőség marad. Nem véletlenül lett e költemény a magyar bárdköltészet egyik alapító szövege: Berzsenyi ugyanis poétikailag meg tudta oldani, hogy a bárd beszédhelyzetében lévő szükségszerű belső feszültséget színre vigye.

A bárdnak mindig igaza van, még akkor is, amikor nincs igaza – költészete révén így istenülhet meg a költő.

191 Ezt Csetri is észrevette, vö. CSETRI, *i. m.*, 89–90.